

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED ALİ ES-SÂYİS ve
***TEFSİRÜ ÂYÂTİ'L-AHKÂM* ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE BÜŞRA AKYOL

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED ALİ ES-SÂYİS ve
***TEFSİRÜ ÂYÂTİ'L-AHKÂM* ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE BÜŞRA AKYOL

Danışman: DOÇ. DR. MUHAMMET ABAY

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Emine Büşra Akyol
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Muhammet Abay
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Eylül 2020
Anahtar Kelimeler	: Ahkâm Tefsirleri, Yirminci Yüzyıl Müfessirleri, Mısırlı Müfessirler, Fakih Müfessirler

ÖZET

Muhammed Ali es-Sâyis (1899-1976), ilmî ve fikrî çalışmalarıyla temayüz etmiş 20. yüzyıl Ezher ulemasının önde gelen âlimlerindendir. Daha ziyade fıkıh ilmi alanındaki çalışmaları ile öne çıkmıştır. Başta *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm* adlı eseri olmak üzere bu alanda çeşitli eserler kaleme almıştır. Sâyis'in yetiştiği çevre dikkate alındığında genellikle yenilikçi fikirleriyle öne çıkan şahsiyetlerden beslendiği görülmektedir. Sâyis'in bu şahsiyetlerden ne şekilde etkilendiği üzerinde durulması gereken bir husustur. Böylece ortaya koyduğu fikirlerin hangi düşünce geleneğinden beslendiği daha net olarak anlaşılacaktır. Sâyis'i bu açıdan inceleyebilmek için, gündelik hayatı en çok ilgilendiren ayetlerin yorumlarını içeren bir çalışma olması yönüyle *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm* adlı eseri örnek olarak seçilmiştir. Çalışmada önce Sâyis'in bilimsel şahsiyetini şekillendiren çevre üzerinde durulacaktır, ardından yöntemsel açıdan *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm* eserinde ortaya koyduğu esaslar ele alınacaktır. Böylece usûl bakımından gelenek ile bağlantısının ne oranda olduğu ortaya konulacaktır. Son olarak da benimsenen yöntemin bireysel meselelere nasıl uygulandığı üzerinde durulacak, böylece usûl ile furû meseleleri arasındaki uyum yanında bunun gelenek ile bağlantısı ortaya konulacaktır. Sâyis'in gerek usul gerek furû ile ilgili yorumları, temsil gücü yüksek ayetler örneğinde ortaya konulacaktır. Bu aşamada klasik gelenekten farklı yorumları olup olmadığı açısından tetkik edilecek ve müellifin hangi sebepten dolayı bir tercihte bulunduğu veya şahsî yorum yaptığı tespit edilecektir.

Müellifin yorumları veya tercihleri üzerinden sahip olduğu mezhebî/fıkrî temayülleri ve usul hinterlandı tespit edilecektir. Bu ise Tefsir ve İslam Düşüncesi literatüründe konumunun daha iyi belirlenmesine imkân tanıyacaktır. Ayrıca interdispliner (İslam Hukuku-Tefsir) bir özelliğe sahip olması hasebiyle sadece tefsir alanındaki akademik literatüre hitap etmekle kalmayıp İslam Hukuku alanındaki akademik çevrelere de hitap edecek ve ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Emine Büşra Akyol
Field : Basic Islamic Sciences
Supervisor : Associate Prof. Dr. Muhammet Abay
Degree Awarded and Date : Master of Arts – September 2020
Keywords : Legal Exegesis, Commentators of the 20th century,
Commentators of Egypt, Judicial Commentators

ABSTRACT

Muhammad Ali As-Sayis (1899-1976) who becomes distinct with his scientific and intellectual works, was one of the most important Al-Azhar University scholars in the 20th century. Especially become prominent with his profession in Islamic jurisprudence (Al-Fiqh). He published different works in this domain, particularly his work “Tafsir Ayat Al-Ahkam” (The Quran exegesis of the legal verses). Considering the environment where Sayis absolved his education, he exploited generally from persons who come fore with modernist thoughts.

How Sayis was influenced by these persons is an important point. Thus, it will be understood from which intellectual traditions his thoughts were influenced. For researching Sayis from this point of view, we chosen *Tafsir Ayat al-Ahkam* named work as example because it includes commentaries of the verses about the daily issues of life. At first, this thesis will discourse the environment that formed the intellectual character of Sayis, then it will handle the methodology of *Tafsir Ayat Al-Ahkam*. Thus, will show how deep was his relationship to the tradition from the view of methodology. At last, it will dwell how he practiced his methodology on individual matters. Thus, the accord between methodology and practice matters. Sayis comments about methodology and practice matters will be shown by examples with high authority. In this phase it will be analyzed how different is his comments from tradition and why he chose this opinion or had this comment.

Thus, author's personally comment's or choices will show his intellectual tendency and methodology background. This will help to locate his position in the Exegesis (Al-Tafsir) and Islamic Thought literature. Also, this thesis has an interdisciplinary property (Islamic Jurisprudence-Exegesis) that will be profitable for the academic literature of both disciplines.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
TABLO LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1
I. KONU VE AMAÇ	1
II. LİTERATÜR TAHLİLİ	4
III. YÖNTEM	5

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ALİ ES-SÂYİS'İN TEFSİRCİ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

I. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	8
II. ESERLERİ.....	13
A. <i>TEFSİRÜ ÂYÂTİ'L-AHKÂM</i>	13
B. <i>TÂRİHU'L-FIKHİ'L-İSLÂMÎ</i>	13
C. <i>NEŞ'ETÜ'L-FIKHİ'L-İÇTİHÂDÎ VE ETVÂRUHÛ</i>	14
D. <i>MUKÂRENETÜ'L-MEZÂHİBİ Fİ'L-FIKH</i>	15
III. AHKÂM TEFSİRİ: <i>TEFSİRÜ ÂYÂTİ'L-AHKÂM</i>	16
A. TELİFİ VE MÜELLİFE NİSPETİ	16
B. ESERİN ÖZELLİKLERİ.....	17
C. TEFSİRİN KAYNAKLARI	20

1. Tefsir Kitapları	21
2. Hadis Kitapları	22
3. Fıkıh Kitapları	23
4. Lügat Kitapları	24
5. Tabakat Kitapları.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

SÂYİS'İN KULLANDIĞI TEFSİR YÖNTEMLERİ

I. ESERİN TERTİP VE DÜZENİ	27
II. TEFSİR TEKNİKLERİ VE YÖNTEMLERİ.....	29
A. GENEL TEFSİR YÖNTEMLERİ	30
1. Kur'ân'ı Kur'ânla Tefsiri	30
2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri	33
3. Kur'ân'ı Sahabe Sözüyle Tefsiri	37
4. Kur'ân'ı Tabiîn Sözüyle Tefsiri	41
5. Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri	44
6. Nâsîh-Mensuh	48
7. Kıraat Vecihleriyle Tefsir	53
8. Ayetler Arası İlişki	55
9. İsrâiliyata Yaklaşım	57
B. FIKHÎ TEFSİR METODU	59
1. İttifak ve İcmâ	59
2. İhtilaf ve Sebepleri	59
3. Fıkıh Usulüne Göre Tefsir Metodu	61
a. Tahriç.....	61
b. Şer'u Men Kablenâ.....	61
c. Örf ve Vakıayı Gözeterek Tefsir	62
d. Hükümlerin Sebepleri ve Hikmetleri.....	63
4. Ayetten Çıkarılan Hükümler	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZGÜNLÜK BAKIMINDAN SÂYİS'İN AHKÂM TEFSİRİ

I. MUKAYESE VE TERCİH YAPABİLME	67
A. R-C-H KÖKLÜ TERCİH LAFIZLARI	67
1. Râcîh	68
2. Ercâh	68
3. Yuraccâhu/Turaccâhu	68
4. Mercuh	69
B. SAHÎH-ESAH	70
1. Esah	70
2. Sahîh	70
3. Yesihhu	71
C. ZAHİR	71
D. ŞAHSÎ KANAATİNİ İFADE EDEN LAFIZLAR	71
1. Zehebna ileyhi	72
2. Nerâ	72
II. MEZHEP SERBESTLİĞİ İÇİNDE OLABİLME	73
A. HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH	74
B. ŞAFİÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH	75
C. MALİKÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH	75
D. HANBELÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH	76
III. YENİ GÖRÜŞLER ORTAYA KOYABİLME	76
A. KUR'ÂN'A ABDESTSİZ DOKUNMAK	77
B. ÜÇ TALAK İLE BOŞAMA	78
C. BİD'Î TALAKIN GEÇERLİLİĞİ	79
D. KÂFİRLERDEN YARDIM İSTEMEK	80
SONUÇ	82
BİBLİYOGRAFYA	86

ÖNSÖZ

Fıkhî tefsirler Kur'ân'ın ahkâmıla ilgili âyetlerini ele alıp incelemekte ve âyetlerdeki fıkhî yönler üzerinde durmaktadır. Fıkhî tefsirin ortaya çıktığı dönemden itibaren ahkâm âyetleriyle ilgili çeşitli zamanlardaki yaklaşım ve gayretler de bu anlamda bir ekol olarak algılanmaktadır.

Fıkhî tefsir, “ibâdât, muamelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin izahlarıyla meşgul olup, bu alana ait âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir hareketi” olarak tanımlanabilir. Buna göre söz konusu tefsirin konusu ahkâm âyetleridir. Yani müçtehidlerin hüküm çıkarmada içtihadlarına konu edindikleri Kur'ân naslarıdır. Amaç da, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ın içermiş olduğu hükümleri, kâide ve prensipleri ortaya çıkarıp insanlara dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını göstermektir.

Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair modern dönemin ilklerinden sayılan Sâ'is'in *Tefsîru Âyâtî'l-Âhkam* adlı eseri de ahkâm tefsirleri bakımından önemli bir konuma sahiptir. Zira modern dönem eserlerine özgü olan sade bir üsluba ve sistematik bir tasnife sahip, ayrıca mezheplere mutedil bir yaklaşım sergileyen bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Daha ziyade fakih olma özelliğiyle tanınan Sâ'is, akranları arasında bir ahkâm tefsiri telif etmiş olması bakımından da öne çıkmaktadır. Özellikle sahip olduğu fıkhî nosyon ayetleri yorumlamasında ve tercihlerinde görülmektedir. Bu bakımından *Tefsîru Âyâtî'l-Âhkam* önceki Ahkâmu'l-Kur'ân eserleri içerisinde temayüz etmektedir. Bu yönleri açısından bakıldığında Sâ'is'in bu eseri, ahkâm tefsirlerine getirdiği bakış açısı ve esaslar, problemlere getirdiği çözümler bakımından modern dönemde ahkâm âyetleri tefsirine nasıl bir açılım getirdiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Söz konusu eser üzerinde yapılacak bu yöndeki bir çalışma daha sonra bu alanda telif edilecek yeni eserlerin dayanacağı esasları belirlemede de yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında her daim destek ve katkılarını gördüğüm kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Abay'ya hususen teşekkür ederim. Yine çalışmaya önemli katkılarda bulunan ve görüşlerinden istifade ettiğim, Prof. Dr. Ömer elik ve Prof. Dr. Necmettin Gökkır hocalarıma müteşekkirim. İSAM kütüphanesi ile M.Ü. İlahiyat Fakóltesi kütüphanesinin tüm yetkili ve görevlilerine de ayrıca teşekkür ediyorum.

İlmî çalışmalarımda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen kıymetli anne ve babam olmak üzere aileme teşekkür ederim. Çalışmamın tamamını okuyarak değerli tashihlerde bulunan ve her daim sabır ve hoşgörüsü bana destek veren kıymetli eşim Bahattin Akyol'a teşekkür etmek isterim.

Emine Büşra Akyol
İstanbul, 2020

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
İFAV	: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
(sav)	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik Eden
tsh.	: Tashih eden
vb.	: Ve benzeri

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: En Çok Yararlandığı Tefsir Kaynakları	22
Şekil 2: En Çok Yararlandığı Hadis Kaynakları	23

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Baskılar Arası Mukayese.....	18
--	----

GİRİŞ

I. KONU VE AMAÇ

Kur'ân Kerim'de inanç, ahlak, tarih ve toplumsal meseleleri konu edinen naslar ile birlikte ahkâmı konu edinen naslar da mevcuttur. Fıkî tefsirler Kur'ân'ın ahkâmı ile ilgili âyetlerini ele alıp incelemekte ve âyetlerdeki fıkî yönler üzerinde durmaktadır. Fıkî tefsirin ortaya çıktığı dönemden itibaren ahkâm âyetleriyle ilgili çeşitli zamanlardaki yaklaşım ve gayretler de bu anlamda bir ekol olarak algılanmaktadır.

Fıkî tefsir, “ibâdât, muamelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin izahlarıyla meşgul olup, bu alana ait âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir hareketi” olarak tanımlanabilir. Buna göre söz konusu tefsirin konusu ahkâm âyetleridir. Yani müçtehidlerin hüküm çıkarmada içtihadlarına konu edindikleri Kur'ân naslarıdır. Amaç da, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ın içermiş olduğu hükümleri, kâide ve prensipleri ortaya çıkarıp insanlara dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını göstermektir. Böylece bu tefsir sayesinde ki, bazı bilginler ahkâm âyetlerinin ihtivâ ettiği hükümlere ve fakihlerin söz konusu âyetlerden çıkarmış oldukları farklı neticelere işaret etmişlerdir.

Ahkâm âyetleri, içinde ahkâmın bulunduğu açıkça ifade edilen âyetler ve doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyip istinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen âyetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar da kendi aralarında, başka bir âyete

başvurmaya gerek kalmadan hüküm çıkarılabilenler ve başka bir ya da birkaç nas yardımıyla kendilerinden hüküm çıkarılabilenler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

İlk Ahkâmu'l-Kur'ân eserinin İmam Şâfiî tarafından hazırlandığı kabul edilir. Bu eser, İmâm Şâfiî'den yaklaşık iki asır sonra Beyhakî (ö.458/1066) tarafından derlenmiş ve Muhammed Zâhidu'l-Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte ilk olarak 1371/1952 tarihinde Kahire'de iki cilt halinde basılmıştır. Eserin baş tarafında, Kur'ân hükümlerini öğrenmeye teşvik, umumî ve hususî lafızlar, Kur'ân ve sünnete uymanın farzıyeti, nesih ve istihsânın reddi gibi konulara kısaca temas edilmiş, daha sonra âyetler fikhî konular esas alınmak suretiyle tefsir ve tahlile tâbi tutulmuştur.

Tahâvî (ö.321/933), *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde ahkâm âyetlerini sûrelerdeki yerlerine göre değil, “*kitâbu't-tahâre*”, “*kitâbu's-salât*” ve “*kitâbu'z-zekât*” gibi isimlerle fikhî kitapları sistemine göre sıralamış ve her âyeti genellikle bu kitapların bir bâbı olarak ele almıştır. Konusu itibariyle daha çok bir fikhî kitabı görünümünde olan eserinde müellifin, zaman zaman orijinal fikir ve açıklamalara yer verdiği söylenebilir.

El-Cassâs (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*’ı sahasında yazılan ilk örneklerden biri olup daha sonra kaleme alınan ahkâm tefsirlerine kaynaklık etmiştir. Cassâs’ın söz konusu eserinde sûreler Kur'ân’daki sıralamaya göre ele alınmış, ancak sûrelerin tamamı değil sadece ilgili âyetlerin tefsiri yapılmıştır. Ahkâm âyetinin yer almadığı sûreler ise tefsire konu olmamıştır. Müellif diğer mezheplerin eğilimlerine yer vermekle birlikte Hanefî mezhebinin görüşlerini tercih etmektedir.

El-Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö.504/1110) *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı bir eseri bulunmaktadır. İmâm Şâfiî'ye taassup derecesinde bağlı olan Herrâsî, onun pek çok görüşünün zan ve tahminin ötesinde kesinlik ifade ettiğini söyleyerek eserinde hep Şâfiî mezhebinin tercihlerini öne çıkarmaktadır. İmâm Şâfiî'nin eserinde ahkâm âyetlerinin tamamı ele alınmadığı için, el-Kiyâ el-Herrâsî'nin bütün ahkâm âyetlerini tefsir eden bu eseri, Şâfiîler tarafından önemli fikhî tefsirlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde hadisleri sıhhatleri yönünden dikkatle değerlendirerek zayıfları ayıklayıp hüküm istinbatında kullanmamaya özen göstermiştir. İsrâîlî rivâyetler konusunda da hassasiyet gösteren müellif, bu eserinde diğer mezhep imamlarının görüşlerine de yer vermekle birlikte, mensubu bulunduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerini tercih edip savunmaktadır. Ancak çoğu zaman objektif davranarak diğer mezheplerin görüşlerini de değerlendirmeye tâbi tuttuğu görülür. Bu yüzden hem Mâlikîler arasında büyük bir itibara sahip olmuş hem de diğer mezhep bilginleri tarafından iltifat görmüştür.

el-Kurtubî (ö. 671/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân adlı* refsirinin mukaddimesinde usûl-i tefsirle ilgili oldukça orijinal bilgilere yer veren Kurtubî sözünü ettiğimiz bu eserinde âyetlerin ihtiva ettiği hüküm ve meseleleri ayrıntılarıyla ele alarak zaman zaman tercihlerde bulunmuştur. Bir Ehl-i sünnet müfessiri olarak tefsirinde hep mensup olduğu mezhebin görüşlerini savunmuş; bunlara aykırı bulduğu fırkaların ve özellikle de Mutezile'nin görüşlerini eleştiri konusu yapmıştır. Tefsirinde rivâyetlere çok yer vermekle birlikte, zaman zaman da Kur'ânî çerçeveye ve sahih sünnete aykırı olmayan bazı işârî yorumları zikretmekte bir sakınca görmemiştir. Kendisi fıkhıta Mâlikî mezhebine mensup olmakla beraber hiçbir zaman mezhebî bir taassup içerisine girmemiştir.

Görüldüğü üzere ahkâmu'l-Kur'an tarzı tefsir yazımının klasik dönemde bir gelenek oluşturacak derecede yaygın bir yazım tarzı olduğu söylenebilir. Yedinci asırdan sonra bu geleneğin kısmen kesintiye uğradığı görülmektedir. Ancak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, özellikle de son bir asır içerisinde tekrar dikkat çekici örnekler yazılmaya başlanmıştır. Sıddîk Hasan Hân'ın (ö. 1307/1890) *Neylû'l-Merâm min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm* adıyla kaleme aldığı ahkâm âyetleri tefsiri bu dönemin ilk örneklerindendir. Müellif bu eserinde, ahkâm içerdiğini düşündüğü 253 âyeti tefsir etmiştir. Müfessir Hanefî mezhebi mensubu olmakla birlikte bu eserinde Şevkânî'nin görüşlerinin etkisi altında kalmıştır.

Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair modern dönemin ilklerinden sayılan Sâ'yis'in *Tefsîru Âyâtî'l-Âhkâm* adlı eseri de ahkâm tefsirleri bakımından önemli bir konuma sahiptir. Zira modern dönem eserlerine özgü olan sade bir üsluba ve sistematik bir tasnife sahip,

ayrıca mezheplere mutedil bir yaklaşım sergileyen bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Daha ziyade fakih olma özelliğiyle tanınan Sâ'is, akranları arasında bir ahkâm tefsiri telif etmiş olması bakımından da öne çıkmaktadır. Özellikle sahip olduğu fikhî nosyon ayetleri yorumlamasında ve tercihlerinde görülmektedir. Bu bakımından *Tefsîru Âyâtî'l-Âhkam* önceki Ahkâmü'l-Kur'ân eserleri içerisinde temayüz etmektedir. Bu yönleri açısından bakıldığında Sâ'is'in bu eseri, ahkâm tefsirlerine getirdiği bakış açısı ve esaslar, problemlere getirdiği çözümler bakımından modern dönemde ahkâm âyetleri tefsirine nasıl bir açılım getirdiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Söz konusu eser üzerinde yapılacak bu yöndeki bir çalışma daha sonra bu alanda telif edilecek yeni eserlerin dayanacağı esasları belirlemede de yardımcı olacaktır.

Öte yandan klasik dönemde yazılan ahkâm tefsirlerinde belli bir mezhep ve bakış açısının hâkim olduğu, ahkâm tefsirlerinin de bu bakış açısını tahkîm etme amacını güttükleri görülmektedir. Modern dönemde problemlerin çözümünde belli bir mezhebe bağlı kalmanın genellikle eleştirildiği de bilinmektedir. Bu tür etkilerin en açık şekilde görüldüğü alanlardan birisi de ahkâm âyetleri tefsirleridir. Bu yönden bakıldığında klasik dönem ile modern dönem arasında bir yaklaşım farkının olup olmadığının belirlenebilmesi için modern dönem örneklerinin tek tek incelenip ahkâm tefsirine getirdiği bakış açısı bakımından irdelenmesi gerekir. Sâ'is'in eserinin incelenmesi bu bakımdan da ayrı bir önem taşımaktadır.

II. LİTERATÜR TAHLİLİ

Muhammed Ali es-Sâ'is Türkiye'de daha ziyade fakih kimliği ile tanınmaktadır. Onun tefsirci kimliği arka plandadır. Bu nedenle Türk akademiyasında onun fakih kimliğinin âyetlerin anlaşılmasına ne yönde bir etki yaptığı hususu üzerinde durulmamıştır. Bu nedenle yapacağımız bu çalışma, Muhammed Ali es-Sâ'is ve tefsiri hakkında yazılan Türkçedeki ilk müstakil tez çalışması olacaktır. Öte yandan İslam dünyasının başka bölgelerinde modern dönem tefsir faaliyetlerine yer veren çalışmalarda Sâ'is'in tefsirinden söz edildiği görülmektedir. Fehdu'r-Rumi'nin müfessirler ve eserlerini tefsir yönelişlerine göre tanıttığı *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'l-Râbi'Aşer* adlı kitabının modern dönem ahkâm tefsirleri bölümünde Muhammed Ali

Sâ'is'in hayatı ve ahkâm tefsiri ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Tefsirindeki metodu, birkaç ayet örnek verilerek geçilmiş detaylı bir incelemede bulunulmamıştır.

Bir başka eser, Abdülkadir Muhammed Salih'in *et-Tefsîru ve 'l-Müfessirûn fi 'l-Asri 'l-Hadîs'dir*. Bu kitabın fikhî tefsir bölümünde, Sâ'is'in *Tefsîru Âyâtî 'l-Ahkâm* eserine yer vermiştir. Kitapta müellifin, hadis rivayeti ve lügavî meselelerdeki metoduna kısaca değinilmiş ve yalnızca celde ayetiyle ilgili görüşü ve bununla ilgili Hâricîlerin delillerine karşı reddiyesi bahsine yer verilmiştir.

Son olarak Abdullah Ahmed ez-Zeyyut tarafından kaleme alınmış *Menhecü Muhammed Ali es-Sâ'is fi Kitâbihi "Tefsîru Âyâtî 'l-Ahkâm* adlı bir makale bulunmaktadır. Bu çalışma her ne kadar Sâ'is'in ahkâm tefsirine adanmış bir çalışma olsa da Sâ'is'in tefsiri bir makale hacmine sığmayacak kadar zengin bir içeriğe sahiptir ve bu nedenle daha hacimli bir çalışma yapılması gereğini ortadan kaldırmamaktadır.

Sonuç olarak, müellifimizin hayatı ve ahkâm tefsiriyle ilgili yeterli ve detaylı yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple yaptığımız bu çalışma literatürdeki boşluğu bir nebze dolduracaktır.

III. YÖNTEM

Literatür değerlendirmemizin sonucunda, Sâ'is'in fâkih kimliği, fikhî görüş ve tercihlerini tefsirine ne kadar yansıdığını inceleyen çalışma yapılmadığını gördük. Bu soruya cevap bulabilmek adına tez çalışmamızda araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde niteliksel araştırma yöntemi takip edilmiştir. Niteliksel araştırma yöntemiyle daha çok doküman ve kaynaklar üzerinden tarama yapılarak müellifin görüşleri analiz edilmiştir. Bunu yapabilmek için çalışmayı üç ana bölüm üzerine bina ettik:

Birinci bölümde; müellifin hayatı, yaşadığı dönem, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca ahkâm tefsirinin özellikleri ve dayandığı en önemli kaynaklar detaylıca ele alınmıştır. Böylece Sâ'is'in fikirlerini şekillendiren çevresel şartlar ortaya çıkacaktır.

İkinci bölümde odak noktamız müellifin tefsirinde takip ettiği metottur. Eserinde takip ettiği üslup başta olmak üzere genel tefsir metotlarının kullanımı ve özel

olarak fikhî tefsir metodu incelenmiştir. Ahkâm ayetlerinin tefsirinde istidlal için getirilen rivayetleri değerlendirme yöntemi ele alınmıştır. Böylece Sâ'is'in ayetleri yorumlamada geleneksel yöntemlere bağlı kalıp kalmadığı veya yeni bir yöntem geliştirip geliştirmediği ortaya çıkacaktır.

Üçüncü bölümümüzde ise, müellifin ahkâm ayetlerini tefsir ederken temayüz ettiği yorumları analiz edilmektedir. Bu aşamada klasik gelenekten farklı yorumları olup olmadığı açısından incelenmiş ve müellifin hangi sebepten dolayı bir tercihte bulunduğu veya özgün yorum yaptığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda zamanın ve bulunduğu ilmî ve fikrî çevrenin yorumlarına nasıl etki ettiği ortaya konulmuştur. Bu kısımda, ikinci bölümde incelediğimiz metodunun ışığında ayetleri tefsir yöntemi ve ahkâm ayetlerini istinbat usulü, temsil gücü yüksek ayetler örneğinde açıklanmaktadır. Böylece geleneksel yöntemin modern problemlere çözüm getirip getiremeyeceği veya yeni yöntemlerin sunduğu çözümlerin yeterli olup olamayacakları anlaşılabacaktır.

Çalışmamızın ana kaynağı Sâ'is'in *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm* adlı eseridir. Hasan Semâhî Süveydan'ın tashihini yaptığı ve Dâru İbn Kesir yayınevi tarafından neşredilen iki ciltlik baskı esas alınmıştır. Ayrıca Zeyyut'un *Menhecü Muhammed Ali es-Sâ'is fî Kitâbihi "Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm"* adlı makalesinden de Sâ'is'in hayatı ve metodunu şekillendirmede ortaya koyduğu genel çerçeveden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MUHAMMED ALİ ES-SÂYİS'İN TEFSİRCİ KİMLİĞİNİN
OLUŞUMU

I. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

İnsanların fikir ve düşünceleri, yaşadıkları sosyal çevre ve içinde bulundukları siyasal şartlar ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bir âlimin savunduğu görüşleri daha iyi anlayabilmek için onu yaşadığı dönemin koşullarıyla birlikte değerlendirmek ve hayatıyla ilgili bilgi sahibi olmak gerektiği açıktır. Bu sebeple Sâ'is'in sahip olduğu fikir dünyasını daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için önce onun içinde bulunduğu dönemin siyasî-sosyal olayları, sonrasında hayatı ve yetiştiği çevre hakkında kısaca malumat vereceğiz.

Muhammed Ali es-Sâ'is'in yaşadığı dönem olan 20. yüzyıl, Mısır'ın siyasî ve sosyal yönden zayıfladığı, sükûnet ve düzenin uzun zaman sağlanamadığı bir asır olmuştur. Bu süreci başlatan en önemli olay olarak 1798-1801 yılları arasında Fransızların Mısır'ı işgali¹ gösterilebilir. Fransızların işgali uzun süre devam etmemiş olsa da daha sonraki yıllarda yaşanan sıkıntıların tetikleyicisi konumundadır. İşgal sebebiyle Mısır'a gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın burada Osmanlı imparatorluğunun aczini idrak etmesi, öne atılması ve yükselmesine yardım etti.² Kavalalı, 1805'de Osmanlı-Memlûk arasındaki devam eden mücadelenin yarattığı kargaşadan istifade ederek önce Mısır valiliğine getirildi, ardından yönetimi eline geçirdi.³ 1847 yılının sonlarına doğru hastalanıp idarî görevi yerine getiremeyecek

¹ Görgün, Hilal, "Mısır", DİA, Ankara: TDV, 2004, XXIX, s. 569.

² Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841*, I.Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945, s. 24.

³ Armanoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1789-1914*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 206-207.

duruma gelince yerine oğlu İbrahim Paşa'yı vali tayin etti. Onun ölümünden sonra da valilik görevi çocukları ve ardından torunlarına geçti.⁴

1879 yılına gelindiğinde Kavalalı'nın torunu Hidiv İsmail'in mevcut hükümeti kaldırarak yerine sadece Mısırlılardan oluşan yeni bir hükümet kurması, İngiliz ve Fransızların tepkisine sebep oldu. II. Abdülhamit'e yaptıkları baskıyla İsmail Paşa'yı azledip yerine oğlu Tevfik Paşa'yı tayin etmesini sağladılar.⁵ Avrupalı kuvvetlerin iç işlerine karışmasından rahatsızlık duyan Mısırlılar ise isyan başlatarak ayaklandı. Bu vaziyetten istifade eden İngiltere saldırıya geçerek 1882'de Mısır'ı fiilen işgal etti. Asayiş sağlandığında Mısır'ı boşaltacağını söylediye de 20. yüzyılın ortalarına kadar askerlerini Mısır'dan çıkarmadı.⁶

İngiltere ve Mısır arasındaki görüşmeler tam bir netice vermese de 1922 yılında İngiltere tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsızlığını kabul etti. Ahmed Fuâd'ın 15 Mart 1922'de kral unvanını almasıyla birlikte Mısır'da monarşi ilân edildi.⁷ Kral Fuâd'ın 1936'da ölümünden sonra yerine oğlu Fâruk geçti.⁸ II. Dünya Savaşı zamanında İngiltere'nin Mısır'a karşı baskısının artması üzerine Kral Faruk'un izlediği bu ülke yanlısı siyaset halkın tepsine ve güveninin zayıflamasına neden oldu. 1950'lere gelindiğinde ülkedeki siyasi bunalım iyice artarak ciddi sıkıntıları ortaya çıkardı.

Uzun müddet hadiseleri izleyen Cemal Abdünnasır ve arkadaşları (Hür Subaylar) bu bunalım ortamından yararlanarak 22-23 Temmuz 1952'de darbeyle yönetime el koydu.⁹ General Muhammed Necib başkanlığında oluşturulan yeni hükümet, 1953 yılında monarşiyi kaldırıp yerine cumhuriyeti ilân etti. Ardından General Necib cumhurbaşkanlığı ile başbakanlık görevine getirildi. Ancak bu görevi uzun süreli olmadı. İhtilal Konseyinin desteğini alan Cemal Abdünnasır'la aralarında çıkan anlaşmazlık ve tartışma, Nasır'a yapılan suikast girişimi ile ilişkilendirildiği için

⁴ Armanoğlu, , *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 405; Görgün, "Mısır", XXIX, 569.

⁵ Görgün, "Mısır", s. 570.

⁶ Görgün, "Mısır", s. 570.

⁷ Erendil, Muzaffer, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1992, s. 25-26.

⁸ Bilge, Mustafa L., "Farûk", DİA, c. 12, s. 177.

⁹ Dursun, Davut, "Cemal Abdünnâsır", DİA, İstanbul: TDV, 1993, VII, s. 297; Görgün, "Mısır", s.572.

1954’de cumhurbaşkanlığından azledildi.¹⁰ Böylelikle Nasır’ın önündeki engeller kalktı ve 1956’da halk oylamasıyla cumhurbaşkanı olarak seçildi.¹¹ Nasır’ın 1970 yılında vefatı üzerine yardımcısı Enver Sedat anayasa gereği başkanlığa geçti. 6 Ekim 1981’de suikast girişimi sonucu ölümünden sonra Hüsnü Mübarek devlet başkanı oldu ve Enver Sedat’ın izlediği politikayı ana hatlarıyla devam ettirdi.¹²

Özet olarak verdiğimiz tarihî süreç gösteriyor ki yirminci yüzyıl, Mısır’da siyasî bunalım, karışıklık ve düzensizliğin hâkim olduğu darbe ve ayaklanmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Sâysis’in dönemin olaylarına karşı tavrı hakkında elimizde fazla bir malumat bulunmamaktadır. Ancak son Mısır kralı Faruk zamanında kraliyet ödülüne layık görülmüş, darbe döneminde ise Mısır Cumhuriyeti’nin birinci sınıf şeref madalyasını almaya hak kazanmıştır.¹³ Ödülün verilme sebebi hakkında kesin bir bilgiye rastlanılmamış olup ilmî çalışmalarından dolayı bu ödüle layık görülmüş olması ihtimal dâhilindedir.

Muhammed Ali es-Sâysis, 16 Ağustos 1899 tarihinde Mısır’ın Akdeniz kıyısına yakın bölgesinde yer alan Kefrûş-Şeyh vilayetine bağlı Metubes şehrinde doğdu.¹⁴ Şehir, günümüzde İskenderiye’nin yaklaşık 80 km kadar doğusunda kalmaktadır. Sâysis, dokuz yaşında Kur’ân-ı Kerim’i hıfzetti ve Ezher’deki eğitimine başladı. İlk, orta ve yüksek tahsilini burada alarak 1927 yılında doktor unvanına sahip oldu. Ardından Asyut şehrinde yer alan Usûlü’l-Dîn Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atandı. 1932’de Şer’i Hukuk alanında ihtisas yaptı.¹⁵

¹⁰ Görgün, “Mısır”, s. 573.

¹¹ Güler, Zeynep, *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s. 129-283.

¹² Görgün, “Mısır”, s. 574.

¹³ Fehdu’r-Rûmî, *İtticâhâtü’t-Tefsîr fi’l-Karni’l-Râbi’a Aşer*, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1997, II, 463.

¹⁴ Fehdu’r-Rûmî, *İtticâhâtü’t-Tefsîr fi’l-Karni’l-Râbi’a Aşer*, II, s. 462.

¹⁵ Rûmî, *İtticâhâtü’t-Tefsîr fi’l-Karni’l-Râbi’a Aşer*, II, 462; İbazî, Muhammed Ali, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, Tahran: Müessesetü’l-Tıbbâti ve’n-Neşr, h. 1373, s. 102.

1954 senesinde 3 yıllığına, Usûlü'd-Din Fakültesi dekanlığına tayin oldu. Daha sonra 1957 yılında, 2 seneliğine eş-Şeriatü'l-İslamiyye Fakültesi'ne dekan oldu. 1964 yılında yaş haddinden emekliye sevk edildi.¹⁶

Sâys, döneminde ilmî bakımından önem arz eden birçok topluluğa katılmış ve aktif rol oynamıştır. 1950 senesinde Büyük Âlimler Heyeti¹⁷ (Cemâatü Kibari'l-Ulemâ) üyesi olmuş; bu topluluk kapatıldıktan sonra, 5 Temmuz 1961 yılında İslam Araştırmaları Akademisi¹⁸ üyeliğini kazanmıştır. 1954 yılında Ezher Üniversitesi Yüksek Meclisi'ne¹⁹ (el-Meclisu'l-A'lâ) üye olmuş ve vefat edene kadar her sene üyeliği yenilenmiştir.²⁰

Müellifimiz tefsir, fıkıh ve usûl ilimlerinde eserler vermiştir. Ancak daha ziyade fıkıh alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Ayrıca, Arabî ayların başlangıcının belirlenmesi ile ilgili bir araştırması bulunmaktadır. Başta Muhammed Hüseyin ez-

¹⁶ Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'l-Râbi'a Aşer*, II, 463.

¹⁷ Büyük Âlimler Heyeti (Cemâatü Kibari'l-Ulemâ), 1911 yılında 10 numaralı ıslah kanunu ile Ezher Üniversitesi'ni yönetmek için Şeyhu'l-Ezher başkanlığında kurulmuş, Ezher'in önde gelen âlimleri arasından seçilen otuz üyeli bir heyettir. Bu topluluğun üyeleri vefatlarına kadar ilimle iştigal eden kişilerdir. Ayrıca bu heyet, İslâm âlemindeki en büyük dinî kurullardandır. Bkz. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fî Elfi Âm*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011, II, 231.

¹⁸ 1961 tarihli 103 numaralı kanun ile otuz üyeden meydana gelen “Büyük Âlimler Heyeti” kapatılarak yerine üç üyesi Ezher âlimlerinden, 20 üyesi de İslam Âlemindeki Müslüman âlimlerden olmak üzere 50 üyeden oluşan “İslam Araştırmaları Akademisi” kuruldu. Bu kurul, İslamî mezheplerin tümünü temsil ediyordu. Akademinin başkanlığı Şeyhu'l-Ezher tarafından yürütülüyordu. Bkz. Muhammed Tayyib en-Neccar, *On Asır Boyunca el-Ezher Üniversitesi*, çvr. Ali Arslan Aydın, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1983, XIX, 2.sayı, s. 25-26.

¹⁹ Ezher Yüksek Meclisi (el-Meclisu'l-A'lâ li'l-Ezher), Büyük Âlimler Heyeti ile birlikte 1911 tarihli 10 numaralı kanun ile kurulmuştur. Meclisin başında Şeyhu'l-Ezher bulunur. Meclisin önemli kişileri, Ezher şeyhinin vekili, Mısır müftüsü, Ezher Üniversitesi müdürü ve el-Ezher'in fakülte dekanlarıdır. Bu kurulun dört üyesi “İslam Araştırmaları Akademisi”nden seçilmiştir. Bu meclis, Ezher'in idaresi ve eğitimi hususunda yasama ve yürütme yetkisine sahipti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fî Elfi Âm*, II, 131.

²⁰ İbazî, *el-Müfessirûn: Hayâtühüm ve Menhecühüm*, s. 102.

Zehebî ve Yusuf el-Kardavî'nin tezleri olmak üzere çok sayıda tez çalışmasına danışmanlık yapmış, tez münakaşalarına katılmıştır.²¹

Hicrî 1 Zilhicce 1396, miladî 24 Kasım 1976 Çarşamba günü, üç saat süren bir doktora tez müzakeresinin akabinde Kahire'de vefat etmiştir.²² Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan müellifimiz, son nefesini verinceye kadar ilim meclislerinden ayrılmamıştır.

Sâysis, Ezher Üniversitesi'nin "Muhammed Abduh" isimli salonunda, çağdaşları olan Abdurrahman Tâc (1896-1975), Mahmûd Şeltut (1893-1963), Muhammed Ebu Zehre (1898-1979) ve Muhammed Draz (1894-1958) gibi Ezher'in önde gelen âlimleriyle ilmî oturumlarda bulunmuştur.²³ Bu isimler arasında özellikle Muhammed Abduh ve öğrencisi Muhammed Mustafa el-Merâgî'den etkilenen Mahmûd Şeltut, ıslah fikrî ve yenilikçi düşünceleriyle öne çıkmıştır. Sâysis, Şeltut ile birlikte Ezher Üniversitesi'nde mukayeseli hukuk alanında dersler vermiş ve konuyla ilgili bir kitap hazırlamışlardır.²⁴ Bu kitabın en önemli özelliği, dört mezhep dışında yer alan müçtehitlerin görüşlerinin de dikkate alınmasıdır.

19. ve 20. yüzyıl, Müslümanlar içerisinde İslamî hareketlerin ihya olduğu dönemlerdir. Özellikle Mısır ve Hindistan'da bu canlılık pek çok ilimde yeni ufuklar açmıştır. Bu ilimlerin başında Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri gelmektedir. Dönemin âlimleri ve aydınları tefsir ilminde donukluk ve taklitçilik olarak adlandırdıkları yaklaşımı sonlandırmaya gayret etmişlerdir.²⁵ Mısırlı tefsircilerden bazıları, tefsirde geleneksel metottan farklı yaklaşımlar göstermişlerdir. Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını sağlayacak tezler üretmeye ve bunları uygulamaya çalışmışlardır.²⁶

²¹ Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'l-Râbi'a Aşer*, II, 463.

²² Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'l-Râbi'a Aşer*, II, 463.

²³ Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'l-Râbi'a Aşer*, II, 463.

²⁴ Şeltut, Mahmut; es-Sâysis Muhammed Ali, *Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, Kahire, 1373/1953.

²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 311.

²⁶ Çevik, Harun, *Mısır'da Çağdaş Tefsir Hareketi: Mahmud Şeltût Örneği*, Yüksek Lisans tezi, Sivas 2003, s. 45.

On dokuzuncu asırda İslam milletlerini uyarmak, kaybedilen değerleri hatırlatmak, özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerini teşvik etmek amacıyla Cemâleddin Afgânî'nin önderlik ettiği “içtihat ve tecdîd” merkezli ekolü *Muhammed Abduh, Sa'd Zağlûl, Muhammed İkbâl, Muhammed Reşîd Rıza, Şiblî Nu'mânî, Mehmed Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Hamdi Akseki* gibi önemli isimler devam ettirmiştir. Karaman'a göre ekolün ikinci nesli olan *Abdulvehhab Hallâf, Muhammed Mustafa el-Merağî, Ali el-Hafif, Muhammed Ebu Zehre, Mahmûd Şeltut* ve *Muhammed es-Sibâî* gibi İslam hukukçuları arasında Muhammed Ali es-Sâyis de yer almaktadır.²⁷ Dolayısıyla ekolün içtihat ve tecdîd fikirlerini Sâyis'in de benimsediği söylenebilir. Bu tecdîd hareketinin en önemli özelliği, modern hukuk anlayışı ve sistematığına sahip olmasıdır. Ayrıca modern dünyanın beraberinde getirdiği ve sürekli artan fikhî problemlere çözüm bulunması için içtihadın kaçınılmaz olduğu düşüncesi hâkimdir.²⁸ İctihatlar oluşturulurken icap ettiği durumlarda dört mezhebin görüşleriyle sınırlı kalınmayıp dört mezhep haricindeki müçtehitlerin görüşlerinden de istifade edilerek mezhep taassubundan uzak bir anlayışla hareket edilmiştir.²⁹

II. ESERLERİ

A. *TEFSİRÜ ÂYÂTİ'L-AHKÂM*

Çalışmamızın ana konusu olması hasebiyle, ahkâm ayetlerinin tefsirinden oluşan bu eser hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

B. *TÂRÎHU'L-FIKHİ'L-İSLÂMÎ*

Sâyis'in bu eseri bir İslam Hukuku/Fıkıh tarihi kitabıdır. Küçük hacimli bir eserdir. Müellif bu eseri, Ezher Üniversitesi'nde öğrencilere okutmak üzere ders kitabı olarak yazmıştır. Kitapta İslam hukuk tarihinin doğuşu, gelişimi, kaynakları ve mezhepleri incelenmiştir. Hz. Peygamber zamanından beri fikhî hüküm vermenin/içtihadın meşruiyeti ve ashabın fikhî meseleleri ele alış metotları, müçtehit

²⁷ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014, s. 298.

²⁸ Bozbaş, Fatiha, *Nil Havzası'nda Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, Doktora Tezi, Konya 2018, s. 467.

²⁹ Çevik, *Mısır'da Çağdaş Tefsir Hareketi: Mahmud Şeltût Örneği*, Yüksek Lisans tezi, s. 87-88.

fakihlerin ve İslam öncülerinin ilmî şahsiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Müellif fıkıh tarihini; Hz. Peygamber dönemi, Hulefa-i Raşidîn dönemi, hicri ikinci asra kadarki dönem, hicri ikinci asırdan dördüncü asra kadar olan dönem, hicri dördüncü asırdan yedinci asra kadar olan dönem ve hicri yedinci asırdan günümüze kadar olan dönem olmak üzere altı bölümde ele almıştır.

Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî eseri, Sâ'yis'in Ezher hocalarından Abdullatif Muhammed Sübkî ve Muhammed Yusuf el-Berberî ile beraber hazırladığı *Târîhu't-Teşrî'l-İslâmî*³⁰ adıyla 1939 yılında basılan kitapla bazı farklılıklar olmakla birlikte genel itibariyle aynı içeriğe sahiptir. *Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî*'nin tespit edebildiğimiz ilk baskısı 1957 senesinde çıkarılmıştır. Bu sebeple Sâ'yis'in, söz konusu hocalarla birlikte kaleme aldığı eserden sonra ekleme veya düzenlemeler yaparak kitabını *Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî* adıyla çıkardığını düşünüyoruz.

Eserin baskıları; Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabîh ve Evlâdihî, 1957; thk. Muhammed Fazlî, Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2000; Kahire: Dâru'r-Rıza, 2002; Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2004; Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

C. NEŞ'ETÜ'L-FIKHİ'L-İÇTİHÂDÎ VE ETVÂRUHÛ

İçtihadın ortaya çıkışını ve gelişimini konu edinen küçük hacimli bir kitaptır. Bu çalışmayı, üyesi olduğu İslam Araştırmaları Akademisi'nin isteği üzerine Dördüncü İslam Konferansı'nda takdim etmek üzere hazırlamıştır.

Eserinde öncelikle, insanlar tarafından yanlış anlaşıldığını düşündüğü İslam fıkhi ile İslam şeriatı kavramlarının aynı manaya sahip olmadığını belirterek aralarındaki fark üzerinde durmuştur.³¹ Teşrî', ilahîdir; fıkıh ise beşerîdir. Teşrî', Allah'tan gelen şer'î hükümleri konu edinirken fıkıh insanların Allah Teâlâ'nın koyduğu hükümlerden içtihat yoluyla çıkarımlarını ele alır. Bu nedenle bir müçtehidin helal dediğine bir başkasının haram demesinin teşrî' olarak değerlendirilmesi, şeriatın

³⁰ Abdullatif Sübkî, M. Ali es-Sâ'yis, M. Yusuf el-Berberî, *Târîhu'l-Teşrî'l-İslâmî*, Kahire: el-Matbaatu's-Şarki'l-İslâmiyye, 1939.

³¹ es-Sâ'yis, Muhammed Ali, *Neş'etü'l-Fıkhi'l-İçtihâdî ve Etvârûhu*, İslam Araştırmaları Dergisi, 9. sayı, 1970, Mukaddime, s. 5.

tenakuz ile itham edilmesine sebebiyet verebilir. Hâlbuki Allah'ın şeriatı hatalardan münezzehtir, insan ise beşer olma vasfına istinaden hata edebilir. Müellifimiz bu farka binaen ilk olarak şeriat, içtihat ve fıkıh kelimelerinin izahına geniş yer vermiştir. Sonrasında İslam fikhının doğuşu, gelişimi, esasları ve kaynaklarını ele almıştır. Ardından içtihadın çeşitleri, üslupları, senetleri ve yöntemleriyle ilgili bilgi vererek Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabı döneminde içtihadın nasıl olduğuna değinmiştir.

Eserin baskıları; Mısır: Matbaatü'l-Ezher, 1970; tsh. Ahmed Hasan et-Telavî, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.

D. MUKÂRENETÜ'L-MEZÂHİBİ Fİ'L-FIKH³²

Muhammed Sâ'is'in meslektaşı Mahmûd Şeltut ile birlikte yazdığı bu eser, dönemlerinde fıkıh öğretimde yeni bir tür olan mukayeseli hukuk kitabı niteliğindedir. Ezher Üniversitesi'nde okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Müelliflerimiz, mezhep taassubu olan bir kimsenin adil bir hükümde bulunamayacağı görüşündedir.³³ Bu sebeple kitapta, mezhepler üstü bir anlayışla, ihtilaf edilen mevzularda tüm mezheplerin³⁴ görüşlerini ve verdikleri hükümle bağlantılı bütün delilleri inceleme ve tartışmaya tabi tutarak bunlar arasından en isabetli olana ulaşmayı hedeflemişlerdir. Ortaya çıkan sonuç herhangi bir mezhebin görüşü olabileceği gibi kendi şahsî görüşleri de olabilir. Eserde incelenen başlıca mevzular; abdest-namaz, zekât, nikâh-boşanma, nafaka, gaib şahıslarla ilgili hükümler, vakıf, haciz, rehin ve mirastır. Bu eseri, Said Şimşek "Mukayeseli Mezhepler Hukuku" adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.³⁵

³² Kahire: Dâru'l-Maârif, 1953; 1986.

³³ Şeltut, Mahmud; es-Sâ'is, Muhammed Ali, *Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, Mısır: Dâru'l-Maârif, 1986, s. 2.

³⁴ Dört mezhep dışındaki diğer mezhepler ve müçtehitler dâhil olmak üzere.

³⁵ Şeltut, Mahmud/ es-Sâ'is, Muhammed Ali, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Said Şimşek, İstanbul: İlim Yayınları, 1995.

III. AHKÂM TEFSİRİ: *TEFSÎRU ÂYÂTİ'L-AHKÂM*

A. TELİFİ VE MÜELLİFE NİSPETİ

Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm kitabı, dört bölüme ayrılmış, ilk baskıları tek ciltten oluşan bir ahkâm tefsiridir. İki cilt halindeki baskıları da mevcuttur. Eser, ilk olarak hicri 1356/1937 yılında basılmıştır.³⁶ Ancak üzerinde telif edenin ismi bulunmamaktadır. Tahkikli bir neşrinin mukaddimesinde, eserin başlangıçta, Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ndeki öğrenciler için tefsir hocalarının yazdırdığı ders notları şeklinde olduğu ve sonrasında bu notların bir araya getirilip düzenlendiği bilgisi yer almaktadır.³⁷ 1948 yılında çıkarılan ikinci baskısına Ezher hocalarından bir heyet tarafından hazırlandığı yazılmıştır.³⁸ Eserin 1953 senesinde Muhammed Ali es-Sâyis'e nispet edilen baskısı daha meşhur olmuştur.³⁹ 1994'de Hasan Semâhî Süveydan'ın tashihini yaptığı baskı iki cilt halinde çıkarılmıştır.⁴⁰ Bazı baskılarının üzerinde Sâyis'in değerlendirme ve tashihini yaptığına dair ifade yazılmıştır. Belki de bu ibare, Sâyis'in bu eseri telif etmediğine işaret edebilir. Bunun kesin olarak tespiti mümkün değildir. Ancak eser üzerindeki incelemelerimiz, onun bir kişi tarafından yazıldığı tezini güçlendirmektedir. Bu noktalara kısaca değinmek istiyoruz.

1- Ayetlerin tefsirini ele almada baştan sona aynı metot izlenmiştir.⁴¹

2- Ayetin hükmünden çıkan meselelerle ilgili farklı görüşler verildiğinde bunlar arasında bir tercihte bulunulmuştur.⁴² Bu durum da müellifin tek kişi olduğu tezini güçlendirmektedir. Çünkü farklı kişiler tarafından yazılmış olması durumunda tek bir tercihin bulunma ihtimali azalır veya tercihler arası tutarsızlık söz konusu olabilirdi.

³⁶ Kahire: el-Matbaatü's-Şarkıyye, 1356/1937.

³⁷ es-Sâyis, Muhammed Ali; Abdullatif Sübki; Muhammed İbrahim Kersun, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, tsh. Hasan es-Semâhî Süveydan, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2018, 7. baskı, I, 11.

³⁸ Kahire: Matbaatü'l-Hicâzî, 1373/1948.

³⁹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabîh, 1953.

⁴⁰ Dımaşk: Dâru İbn Kesir ve Dâru'l-Kârî, 1414/1994.

⁴¹ Tefsirde izlenen metot ayrı bir başlık altında inceleneyecektir.

⁴² Bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, thk. Hasan Semâhî Süveydan, Dımaşk: Dâru İbni Kesir, 2018, I, 36, 129, 281, 314, 318, 374, 384, 425; II, 732, 768.

3- Herhangi bir ayette yer alan meseleyle ilgili daha önceki surelerde ayrıntılı açıklama yapıldıysa o ayete atıfta bulunarak geçilmiş, tekrar izah edilmemiştir. Örneğin, Mâide suresi 89. ayette yer alan yemin bahsiyle alakalı daha önce Bakara suresinde lağv, ğamus ve münakit yeminler hakkında fakihlerin görüşleriyle ilgili söz söylenmiştir denilerek o ayetin tefsirine yönlendirilmiştir.⁴³ Bununla ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür.⁴⁴

Sonuç olarak eserde izlenen metot ve kullanılan üslubun müellifin tek kişi olduğunu gösterdiği kanaatindeyiz. Âlimlerin çoğunluğunun kitabı Muhammed Ali es-Sâyis'e nispet etmesi de görüşümüzü desteklemektedir.⁴⁵

B. ESERİN ÖZELLİKLERİ

Müellifimiz, ahkâm içerdiğine kanaat getirdiği ayetleri tefsir literatüründe de yaygın olan mushaf sırasına göre ele almıştır. İlk olarak istiâze ve besmele üzerinde durmuş akabinde Fatiha suresinden başlayarak ahkâm ayetlerini sırasıyla incelemiştir. Aynı konudaki ayetler bir başlık altında toplanmadığı için bazı mevzular tekrar etmektedir. Örneğin talak bahsi, Bakara suresinde yer aldığı gibi kendi adıyla müstakil bir sureye de konu olmuştur.

Tefsirin başına mukaddime kısmı yazılmamıştır. Dolayısıyla eserde takip edilen metotla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu durum başlangıçta tefsir notları şeklinde yazılmış olmasından kaynaklanabilir. Modern eserlerde gözlemlenen açık, anlaşılır, akıcı üslup ve yazım tarzı Sâyis tarafından da benimsenmiştir.

Müellif, ayetlerin tefsirine geçmeden önce, ayette yer alan kelimelerin manalarını ve garib lafızları “Şerhu Müfredât” başlığı altında açıklamaktadır.

⁴³ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 730.

⁴⁴ Bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 179, 686, 753; II, 255, 654.

⁴⁵ Bkz. es-Sâbunî, Muhammed Ali, *Revâiu'l-Beyan Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kurân*, Dimeşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 3. Baskı, 1980, II, 29, 270, 415; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad: Dâru'l-Rifâî, 1983, I, 107; ez-Zühaylî Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Münir fî'l-Akideti ve's-Şeriatî ve'l-Menhec*, Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, h. 1418, XVIII, 167, XIX, 197.

Sonrasında ayetin manası ve varsa nüzûl sebebi ile ilgili bilgi vermektedir.⁴⁶ Ardından ayetten çıkarılacak fikhî hükümleri delilleriyle birlikte incelemektedir. Eserinde herhangi bir mezhep taassubu gözetmeksizin bütün görüşleri zikretmekte ve bunlar arasından tercihe şayan olanı yine delilini söyleyerek seçmektedir. Fikirlerini delile veya kanıta dayandırmadan herhangi bir görüşü benimsememiştir. Ayrıca ayetler ve sureler arası ilişkiye değinmektedir.⁴⁷

Sâyis, fikhî hükümleri delil getirme hususunda başta Taberî ve Suyûtî'nin eserleri olmak üzere çoğunlukla rivayet tefsirlerine dayanmıştır.

Eserin Fatiha suresinden Nisa suresi 58. ayete kadar olan kısmı, Naim Erdoğan ve İhsan Toksarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁸ Bu bölüm birinci cilt olarak çıkarılmış ve kitabın sonuna eserin tercümesinin üç cilt şeklinde planlandığı yazılmıştır. Ancak tercümenin geri kalanının yapıldığı veya basıldığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Sâyis'in tefsirini yaptığı ahkâm ayetleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Ayet sayılarını tespit ederken tefsirin çeşitli nüshalarını mukayese etmeyi uygun gördük.⁴⁹

Tablo 1: Baskılar Arası Mukayese

	Sure İsimleri	Ayetler
1	Fatiha Suresi	Tamamı (1-7)
2	Bakara Suresi	(3), (21-25), (29-34), (45-46), (102-104), (106-108), (114-115), (142-144), (148-149), (150), (158-160), (172-173), (178-203), (215-242), (256), (267), (275-283)

⁴⁶ Sebeb-i nüzûlünü verdiği ayetlerle ilgili bkz. es- Sâyis, *a.g.e.*, I, 103, 138, 156, 200, 225, 231, 255, 270, 276, 295, 348, 381, 403, 561, 591, 627, 696, 715, 725, 739; II, 93, 99, 123, 299, 495, 575, 661, 679, 725.

⁴⁷ Bkz. es-Sâyis, *a.g.e.*, I, 368; II, 5.

⁴⁸ Bkz. es-Sâyis, Muhammed Ali, *Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri*, çev. Naim Erdoğan; İhsan Toksarı, İstanbul: Nida Yayınevi, 1. Cilt, 1971.

⁴⁹ Kalın harflerle ayırt ettiğimiz ayet ve sureler ilk baskılarında olmayıp sonraki baskılarında eklenmiş olanlardır.

3	Âl-i İmran Suresi	(28), (92) , (96-97), (118-120) , (130-132), (159-161)
4	Nisa Suresi	(1-36), (43), (58-59), (71-74) , (83) , (92-95), (101-106), (112) , (127-130), (135) , (148) , (176)
5	Mâide Suresi	(1-8), (33-35), (38-39), (42-45), (51) , (87-97), (103), (106-108)
6	En'âm Suresi	(108) , (118-121), (141), (145), (151-152)
7	Ârâf Suresi	(31-33) , (199-200) , (204-206)
8	Enfâl Suresi	(1), (15-16), (41), (45-46) , (58-61) , (72-75)
9	Tevbe Suresi	(6-7), (17-18), (23) , (28-29), (34-37), (60), (73) , (84), (91-93) , (103-104), (122-123)
11	Hûd Suresi	(112-115)
16	Nahl suresi	(67), (90-92) , (98), (106), (114-117) , (125-128)
17	İsrâ Suresi	(23-38) , (78-79)
18	Kehf Suresi	(23-24)
20	Tâhâ Suresi	(132)
22	Hac Suresi	(27-39), (77-78)
23	Mü'minûn Suresi	(1-11)
24	Nur Suresi	(1-34), (58-61)
30	Rum Suresi	(17-18)
31	Lokman Suresi	(14-15)
33	Ahzâb Suresi	(4-6), (49-59)
34	Sebe' Suresi	(13)
38	Sâd Suresi	(44)
46	Ahkâf Suresi	(15-16)
47	Muhammed Suresi	(4) (33)
49	Hucurât Suresi	(6-12)
56	Vâkı'a Suresi	(75-80)

58	Mücadele Suresi	(1-4), (9-13)
59	Haşr Suresi	(6-7)
60	Mümtehhine Suresi	(8-11)
62	Cuma Suresi	(9-11)
65	Talâk Suresi	(1-7)
66	Tahrim Suresi	(1-2)
73	Müzzemmil Suresi	(1-8), (20)

Mukayese sonucunda baskılar arası farklı ayetlerin tefsir edildiği tespit edilmiştir. Bu karşılaştırmada iki baskı esas alınmıştır. İlk olarak, 1953 yılı Muhammed Ali Sabîh matbaasından çıkarılan baskıda 28 sure 321 ayet tefsir edilmiştir. 1994’de Dâru İbn Kesir’nin neşrettiği, tahkiki Hasan es-Semâhî Süveydan tarafından yapılan iki ciltlik baskıda ahkâm ayetleriyle ilgili 33 surede 413 ayetin tefsiri yer almaktadır. Son çıkan baskılar, öncekilerden daha fazla ayet ve sureyi içermektedir. Bu durumla ilgili olarak müellifin eseri geliştirdiği ve eklemelerde bulunduğu söylenebilir. Muhakkikler tefsir edilen ayet sayıları farklılığının neden olduğu hakkında bilgi vermemiştir. Kanaatimizce eserin başta üniversitede okutulmak üzere ders notları şeklinde yazılması ve bu sebeple bazı ahkâm ayetlerinin esere alınmamış olabileceği muhtemeldir. Akabinde baskıya hazırlanış sırasında eksikliklerini tamamlamak amacıyla dışarıda kalan bazı ahkâm ayetler eklenmiş ve tefsir edilmiş olabilir.

Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm eseri, modern ahkâm tefsirleri arasında yazılan kitapların ilklerindendir. Kendisinden önce olduğu gibi sonrasında da birçok eser telif edilmiştir. Sonrasında telif edilenlerden kendisini ayıran özelliği, ahkâm ayetlerinin tefsiri hususunda daha kapsamlı olması ve konusunun dışına çıkmamasıdır.

C. TEFSİRİN KAYNAKLARI

Müellifimiz eserini telif ederken tefsir kitapları başta olmak üzere hadis, lügat, fıkıh, fıkıh usulü ve benzeri ilimleri ihtiva eden birçok kaynağa başvurmuştur. Müracaat ettiği kaynaklardan nakilde bulunurken sözü çoğunlukla müelliflerine nispetle

zikretmektedir. Örneğin, “İmam Taberî söyledi ki”⁵⁰, “Cessâs nakletti”⁵¹, “İbnü’l-Arabî diyor ki”⁵², “Kurtubî dedi ki”⁵³, “Zeccâc dedi ki”⁵⁴ şeklindeki ifadelerle kendisinden nakilde bulunduğu kimseyi veya dayandığı kaynağın ismini belirtmektedir. Ancak bazen de eser veya sahibinin adını açıkça zikretmeden “müfessirlerin bazıları/çoğunluğu şöyle dedi” şeklinde genel lafızlar kullanmaktadır.⁵⁵ Sâys’in, tefsirini telif ederken yararlandığı ve nakilde bulunduğu önemli kaynakları kısaca zikretmeyi uygun görüyoruz.

1. Tefsir Kitapları

- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ (ö. 207/822), *Meâni’l-Kur’ân*
- Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), *Meâni’l-Kur’ân*
- Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîru’l-Kur’ân*. Bu kitap, Sâys’in en çok istifade ettiği ve nakilde bulunduğu eserdir.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923), *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbühu*
- Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), *Ahkâmü’l-Kur’ân*. Müellifin en çok yararlandığı ikinci kaynaktır.
- Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî el-Vâhidî (ö. 468/1076), *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*
- Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf*
- İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), *el-Muharreru’l-Vecîz*
- Ebû Bekr İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), *Ahkâmü’l-Kur’ân*
- Fahreddin b. Ömer er-Râzî. (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Gayb*

⁵⁰ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 40, 104, 152, 170, 275, 290, 312, 317, 326, 345.

⁵¹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 89, 206, 210, 250, 287, 396, 400, 430.

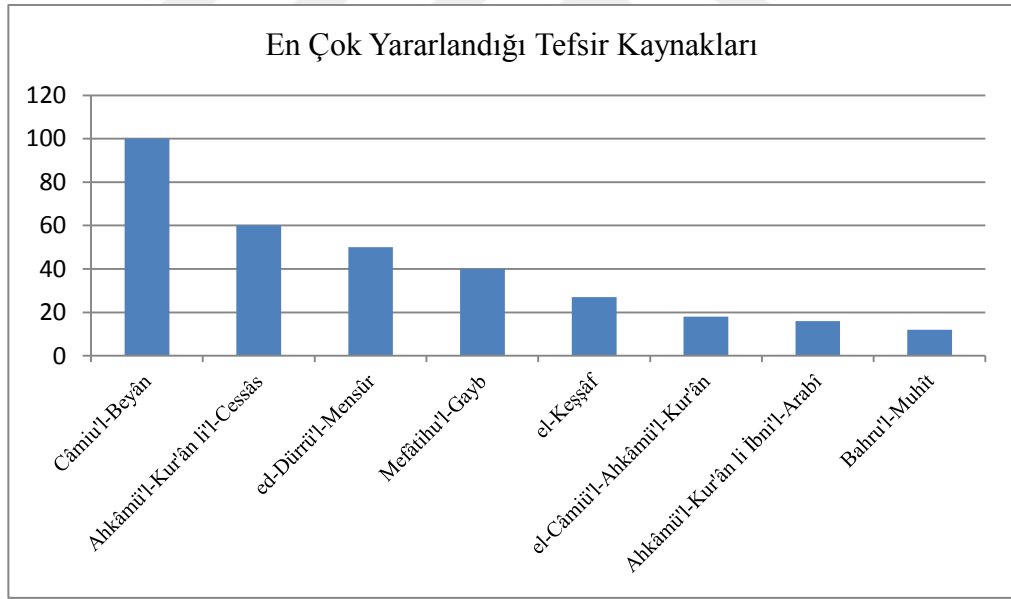
⁵² es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 273; II, 475, 487, 492, 496, 539.

⁵³ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, II, 512, 579, 588.

⁵⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 176, 239, 491.

⁵⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 203, 236; II, 305, 534, 539.

- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiü'l-Ahkâmü'l-Kur'ân*
- Nizâmeddin en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329), *Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî (ö. 741/1340) *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzil*
- Muhammed b. Yusuf b. Ebu Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*
- Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr*
- Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), *İrşadü'l-Akli's-Selîm*
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*
- Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-Meânî*
- Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935), *Tefsîru'l-Menâr*

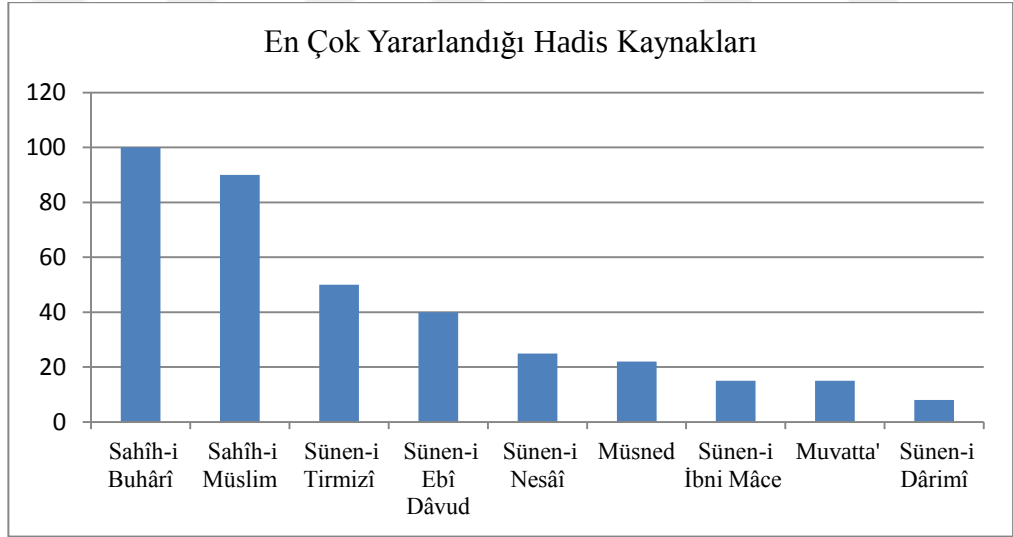
Şekil 1: En Çok Yararlandığı Tefsir Kaynakları

2. Hadis Kitapları

Müellifimiz, Kütüb-i Sitte içerisinde Buhârî ve Müslim'in eserleri ağırlıklı olmak üzere diğer önemli hadis kaynaklarına çokça müracaat etmiştir.

- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*

- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*
- Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), *es-Sünen*
- Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*
- Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*
- İbn Mâce (ö. 273/887), *es-Sünen*
- Ebu Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*
- Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*
- Ali en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*
- Taberânî (ö. 360/971), *Mu'cemu'l-Kebîr ve Mu'cemu'l-Sağîr*
- Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*
- Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), *Şerhü's-Sünne*
- Ziyâeddin el-Makdisî (ö. 643/1245), *el-Ehâdîsü'l-Muhtâre*
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahîh-i Buhârî*
- Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl*
- Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Neylü'l-Etvâr*

Şekil 2: En Çok Yararlandığı Hadis Kaynakları

3. Fıkıh Kitapları

Sâysis, klasik fıkıh kaynaklarının yanında çağdaş dönem eserlerinden de istifade etmiştir.

- Ahmed b. Saîd İbn Hazm (ö. 456/1064), el-Muhallâ
- Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197), el-Hidâye
- Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî (ö. 623/1226), Fethu'l-Azîz fi Şerhi'l-Vecîz
- Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye
- Abdülvehhab Hallâf (ö. 1956), İlmü Usûli'l-Fıkıh
- Muhammed Hıdır Hüseyin (ö. 1958) Şeriatü'l-İslamiyye Sâlihâtün li Külli Zaman ve Mekân

4. Lügat Kitapları

- Sîbeveyh (ö. 180/796), *el-Kitâb*
- Râgıb el-İsfahânî (ö. 343/954), *Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*
- Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), *Tezhîbü'l-Luga*
- İbn Fâris (ö. 395/1004), *Mücmelü'l-Luga*
- Zemahşerî (ö. 538/1144), *Esâsü'l-Belâga*
- el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kamûsü'l-Muhît*
- Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (ö. 1069/1659), *Şifâü'l-Galîl fîmâ fi Kelâmi'l-Arab mine'd-Dahîl*

5. Tabakat Kitapları

- Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*

Sâyis'in ahkâm tefsirinde çeşitli kitaplardan istifade ettiği tespit edilmiştir. Bu kaynak çeşitliliği ve geleneğin tefsir mükteşebatının eserine yansıdığı söylenebilir. Zira modern dönemde yazılmış bir tefsir olarak önceki çalışmalara muttali olma fırsatı bulmuştur. Tefsirinde klasikten en muteber ve güvenilir tefsirleri kaynak edinmeye özen göstermiştir. Eseri, Taberî Tefsiri gibi erken dönem tefsir kaynaklarından, modern dönemde yazılmış Şevkânî ve Reşid Rıza'nın tefsirlerine kadar geniş bir kaynak çeşitliğine sahiptir.

Kaynakların seçimi Sâyis'in taassup sahibi olmadığını da göstermektedir. Mutezilî olan Cessâs (ö. 370/981) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) tefsirlerinden olduğu gibi

Eş'arî âlimi Razî'nin tefsirinden de istifade etmiştir. Gelenekte ahkâm tefsirlerinin yazımında genellikle kendi mezheplerinin görüşlerini savunmak ve muhalif görüşleri çürütmek gibi bir anlayış varken, modern dönemde mezheplerin görüşlerine yer verildiği, kendi mezhebini haklı çıkarma veya diğerinin delilini çürütme gayreti kalmadığı söylenebilir.

Sâys eserinde hadis kaynaklarına çokça müracaat etmiştir. Ancak grafikte de görüleceği üzere muteber hadis kitaplarında ve özellikle en çok Sahihayn'daki⁵⁶ hadislere eserinde yer vermeye özen göstermiştir. Sâys'in sahih hadis kullanma hassasiyetinin yaşadığı dönemde yaygın olan Selefi anlayıştan kaynaklı olması muhtemeldir.

Ahkâm tefsirinde fıkıh kitaplarından da istifade etmiştir. Genellikle mezhep imamlarının görüşlerini hangi kitaplardan naklettiğini zikretmediği için istifade ettiği fıkıh kitap sayısı sınırlı görünmektedir. Ancak eserindeki görüşlerin ve delillerin zenginliği yukarıda tespit edebildiğimiz fıkıh kitaplardan çok daha geniş bir kaynak yelpazesine müracaat ettiğini göstermektedir. Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si gibi klasik fıkıh kitaplardan olduğu gibi Muhammed Hıdır Hüseyin'in (ö. 1958) *Şeriatü'l-İslamiyye*'si gibi modern fıkıh eserlerinden de yararlanmışır.

Sâys'in, Kur'ân'ın nazil olduğu ortamdaki anlaşılan anlamı tespit etmeye çalıştığı söylenebilir. Zira ayetlerde yer alan anlamı kapalı kelimeleri açıklamak için genellikle erken dönemde yazılmış lügat kitaplarına başvurmuştur. Ayrıca kelimelerin anlamlarını incelerken sadece lügat kitaplarından yararlanmakla yetinmemiş, ileride inceleneceği üzere sahabe ve tabiîn neslinin kelimelere verdikleri anlamlara tefsirinde sıkça yer vermektedir.

⁵⁶ Sahihayn, Buhâri ve Müslim'in kısaca *Sahîh* diye bilinen *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserlerinin ortak adı.

Bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, 8. Baskı, 2015, s. 269.

İKİNCİ BÖLÜM

SÂYİS'İN KULLANDIĞI TEFSİR YÖNTEMLERİ

I. ESERİN TERTİP VE DÜZENİ

Sâýis eserini telif ederken belirli bir düzen ve tertibe riayet etmeye özen göstermiş ve ayetleri pek çok açıdan ele almaya çalışmıştır. Bu sebeple öncelikle Sâýis’in ahkâm ayetlerini tefsir ederken izlediği genel metodu maddeler hâlinde vermek istiyoruz.

1- Kendisinden hüküm çıkarılacak ayetin zikredilmesi.

2- Ayetlerin açıklanmasında ihtiyaç duyulan kelimelerin lâfzî tahlilinin yapılması, irap-nahiv bakımından incelenmesi ve Arap şiirinden örnekler verilmesi. Arap şiirinden örnek verilirken bazen şairin ismi zikredilir,⁵⁷ bazen de “şair dedi ki”⁵⁸ veya “denildi ki”⁵⁹ şeklinde söyleyeni belirsiz olarak aktarılır.

3- Ayetin genel manasının verilmesi/açıklanması.

4- Ayetlerin izahında kıraat farklılıklarına değinilmesi ve kıraate göre mana verilmesi.⁶⁰

5- Ayetin -bir bağlantısı olduğu durumlarda- kendinden önceki ayetlerle ilişkisinin belirtilmesi.⁶¹

⁵⁷ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm*, I, 63, 65, 74, 137, 175, 207, 275; II, 153, 391 .

⁵⁸ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm*, I, 29, 77, 78, 473, 155, 213, 249, 267, 331; II, 594.

⁵⁹ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm*, II, 173, 478, 580, 684.

⁶⁰ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm*, I, 29, 97, 168, 344, 371, 425; II, 565.

6- Ayetin -bulunuyorsa- nüzûl sebebinin verilmesi.⁶²

7- Ayetlerden çıkarılan hükümlerle ilgili görüşlerin ve delillerin “hükümler” (el-ahkâm) başlığı altında incelenmesi.

8- Ayete konu olan fikhî meselelerle ilgili başlık açılması. Örneğin, namazda Fatiha suresinin okunmasının hükmü.

9- Hükümün kendisinde ittifak edilip teferruatıyla ilgili konularda ihtilaf olduğunda önce ittifak edilenin sonra ihtilafı hususun zikredilmesi. Örneğin Sâys, Bakara suresi 144. ayetle ilgili olarak namazın sahih olması için kibleye yönelmenin farz olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf olmadığını, ancak kiblenin Kâbe’nin bizzat kendisi mi yoksa ciheti mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini söyleyerek bu konudaki görüşleri zikretmiştir.⁶³

İhtilaf meselenin aslında olduğunda ise iki yöntem takip etmiştir. İlki, bu husustaki tartışmayı ve reddedilen görüşü verip sonrasında tercih edilen görüşü, delilleri ve tercih sebebiyle birlikte açıklamasıdır.⁶⁴ İkincisi, önce ağır basan görüşü zikredip ardından diğer görüşleri zikretmesidir.⁶⁵

10- Hükümlerle ilgili bazı usûl meselelerine değinilmesi. Bu hususta ithamlara ve iddialara “niceleri şöyle der” veya “diyen kişi şöyle şöyle dese” üslubuyla cevap verilmiştir.⁶⁶

11- Ayetten çıkarılan şer’i hükümler bazen detaylıca izah edilirken⁶⁷ bazen de sadece genel olarak hükmü ifade etmekle yetinilmiştir.⁶⁸ Ayrıca ayetlerden çıkarılacak faydalı hususlar da zikredilir.⁶⁹

⁶¹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 366, 368; II, 5, 344.

⁶² es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 103, 156, 200, 231, 348, 403; II, 93, 99, 123, 495, 725.

⁶³ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 124-125.

⁶⁴ Bkz. es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 268-269.

⁶⁵ Bkz. es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 306.

⁶⁶ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 170, 636.

⁶⁷ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 69-85.

Müellifin takip ettiği bu yöntem bir ahkâm tefsiri açısından sağlam bir sistematik kurguya sahip görünmektedir. Çünkü hem bir âyetin hangi yönüyle hüküm istinbatına zemin oluşturduğu üzerinde durulurken aynı zamanda farklı yaklaşımların aynı âyetten nasıl farklı sonuçlar ortaya koydukları üzerinde de durulmuştur. Bu da ahkâm âyetlerinin farklı anlaşılmasının arkasındaki gerekçeleri göstermesi bakımından ahkâm tefsirlerinden beklenen bir özelliktir.

Sıradaki kısımda Sâys'in tefsirinde kullandığı metotlar örnekleriyle beraber ayrıntılı olarak incelenecektir.

II. TEFSİR TEKNİKLERİ VE YÖNTEMLERİ

Yöntem itibarıyla tefsir genel olarak “rivayet tefsiri” ve “dirayet tefsiri” şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Rivayet tefsiri, Kur’ân’ın bazı âyetlerinin başka âyetlerle, Hz. Peygamber’in sünneti, sahabe ve tâbiîn kavliyle açıklanmasına dayanmaktadır.⁷⁰ Ayrıca Arap dilinin kuralları dikkate alınmakta ve Arap şiirinden delil getirilmektedir. Bu tefsir çeşidine “et-Tefsîru bi’l-me’sur” ve “et-Tefsîru’l-menkûl” de denilmektedir. Selefin önde gelen âlimleri rivayet tefsirinin en güzel ve isabetli tefsir olduğunu söylemişlerdir.⁷¹ Bu çeşit tefsirler âyetlerin anlamları, iniş sebepleri, nâsih-mensûhu ve kıraat vecihleri gibi konularda bize malumat vermektedir.

Dirayet tefsiri ise, müfessirin yalnızca rivayetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimler yanında kendi bilgi birikimi ve re’yine dayanarak yaptığı tefsir anlamına gelmektedir.⁷² Böyle bir metotla yazılan tefsirlerde, rivayet tefsirinde kullanılan kaynaklar ve yöntemler ile iktifa edilmez; gerektiğinde rivayetler ve içerdiği bilgiler tartışılır ve ilgili âyet veya sure yorumlanmaya çalışılır. Bu tefsir yönteminde

⁶⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 739.

⁶⁹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 37, 90, 114, 589, 656, 669, 690; II, 8, 19, 36, 202.

⁷⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1971, s. 224.

⁷¹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014, s. 117.

⁷² Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 149.

müfessir daha aktiftir; elinde bulunan kaynakları akıl süzgecinden geçirir, bir nevi içtihatla bulunur. Bu yöntem re'y tefsiri ve aklî tefsir de denilmektedir.⁷³

Müfessirlerin bazıları tefsirlerinde yalnızca rivayete dayanırken, bazıları ise onunda yanında çeşitli ilimlerden istifade ederek şahsî tercihlerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Sâys de eserinde rivayete ağırlık vermekle birlikte dirayeti de kullanarak ahkâm ayetlerinin tefsirini yapmaktadır. Ayetlerle ilgili izahlarda bulunurken önce Kur'an'ın kendisine ardından hadislerle ve sahabe sözlerine müracaat etmeye önem vermektedir.

A. GENEL TEFSİR YÖNTEMLERİ

1. Kur'an'ı Kur'anla Tefsiri

Kur'an'ın en yaygın tefsir yöntemlerin başında, Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri gelmektedir. Zira bir ayetin detayları, amaçları ve hükümleri başka bir ayetle tefsir edilebilmektedir. Özellikle ahkâm tefsirinde bu yöntem daha çok önem arz eder. Zira bir hükmün devamı, şartı veya sebebi başka bir ayette yer alabilir. Ayrıca bir ayette doğrudan anlaşılmayan müphem ifadelerin, farkı bir ayette açıklığa kavuşturulduğu görülmektedir. Aynı şekilde bir ayette umumî bir lafızla zikredilen bir ifade, başka ayette husûsî bir lafızla açıklanabilir. Dolayısıyla Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasında başvurulacak ilk ve sağlam kaynak yine Kur'an'ın kendisidir. Bu minvalde Sâys de ayetin ayetle tefsirine öncelik vermiş ve bu metodu sıkça kullanmıştır. Aşağıda vereceğimiz örnekler müellifin bu konudaki yaklaşımını ortaya koyacaktır.

a. Bakara Suresi 173. Ayet Örneği

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنَازِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*⁷⁴

⁷³ Birişik, Abdülhamit, “Tefsir”, DİA, XL, s. 286.

Bu ayetin tefsirinde müellifimiz; ayette haram kılınan “kan”ın mutlak olarak geldiğini, En’âm suresinin 145. ayetinde “akan kan” (دَمًا مَسْفُوحًا) ile kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Âlimler bu ayette mutlak ifadeyi de mukayyede hamletmişler ve yalnızca akan kanın haram olduğuna hükmetmişlerdir.⁷⁵

b. Bakara Suresi 234. Ayet Örneği

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁷⁶

Sâys, bu ayetin tefsirinde kocası ölen kadının iddetinin dört ay on gün olduğunu, ancak hamileyse doğum yapıncaya kadar beklemesi gerektiğini Talak suresi 4. ayette geçen “Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapımlarıyla sona erer” ifadesiyle tefsir etmiştir. Bakara suresi 234. ayetin bu ayetle tahsis edildiğini söylemiştir.⁷⁷

c. Nisâ Suresi 24. Ayet Örneği

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ كُتِبَ عَلَيْكُمْ وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسْفِحِينَ ۚ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi

⁷⁴ el-Bakara 2/173.

⁷⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 151.

⁷⁶ el-Bakara 2/234.

⁷⁷ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 332.

yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”⁷⁸

Sâys, yukarıdaki ayette yer alan “elinizin altında bulunanlar” ifadesiyle ilgili farklı görüşler olduğunu söylemiştir. Bazıları bundan maksadın sahih akitle evlenilen “hür kadınlar” olduğunu ileri sürmüştür. Sâys bu görüşün doğru olmadığını Mü’minûn suresi 6. ayet {إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ} “Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla yetinirler” ile delillendirmiştir. Çünkü bu âyette eşler, “mâ meleket eymânühüm (ما ملكت أيمانهم)” lafzının karşısında konumlandırılmıştır. Dolayısıyla bu durum farklı şeyler ifade ettiklerinin göstergesidir. Bunun üzerine Sâys, Kur’ân’ın bazı ayetlerinin bazısını tefsir ettiğini söylemiştir.⁷⁹

d. Mâide Suresi 6. Ayet Örneği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla mesh edin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁸⁰

Sâys, bu ayette geçen “ile’l-merâfik” ve “ile’l-ka’beyn” ifadelerindeki ilâ (إلى) lafzının gayeyi de içine almış olduğunu belirtirken İsrâ suresi 1. ayetindeki {مِّنَ الْمَسْجِدِ}

⁷⁸ en-Nisâ 4/24.

⁷⁹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 514.

⁸⁰ el-Mâide 5/6.

{الْحَرَامُ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا} ifadesini delil getirerek açıklamıştır. Çünkü burada Peygamber'in gece yolculuğunun Mescid-i Aksa'ya varmadan bittiği değil, onun içine kadar devam ettiği anlamı vardır. Buna göre ilâ'dan sonra yer alan kelimenin, önceki hükmün kapsamına girdiğini söylemiştir. Bu yargıyı da ilâ'nın gündelik dildeki kullanımlarına örnekler vererek desteklemiştir. Nitekim "حَفِظْتُ الْقُرْآنَ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ" Kur'ân'ı başından sonuna kadar ezberledim, cümlesindeki maksat, sonu da dâhil olmak üzere baştan sona Kur'ân'ın tamamının ezberlenmiş olmasıdır. Yoksa Kur'ân'ın başından itibaren sonuna kadar büyük kısmının ezberlediği, fakat sonunda bir miktar ezberlenmemiş kısım kaldığı kastedilmez. Sonuç olarak, abdest alırken kolların dirseklerle ve ayakların topuklarla birlikte yıkanması gerektiğini ifade etmiştir.⁸¹

Örneklerde görüleceğe üzere Sâ'yis Kur'ân'ı Kur'ânla tefsir etmeye önem vermektedir. Bu sebeple ayette kastedilen mana ile ilgili farklı görüşler olduğunda öncelikle başka ayetlerden delil getirmeye çalışmıştır. Zira hüküm istinbat edilirken sadece bir ayetle yetinilmemesi gerekir. Çünkü bir ayet başka bir ayetle tahsis edilerek ortaya çıkacak hüküm farklılaşabilir. Bu sebeple ayetlerin beraber ele alınması ve bütüncül bir metotla hüküm oluşturulması gerekir. Aksi takdirde tek bir ayetle iktifa ederek hükmü belirlemek yanlış uygulamalara sebep olabilir.

2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Rivayet tefsirinin ikinci metodu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ifadeleriyle yapılan Kur'ân tefsiridir. Vahyin ilk muhatabı olması hasebiyle Hz. Peygamber (a.s.)'in ayetlerle ilgili söyledikleri en güvenilir ve en doğru tefsir kabul edilmektedir. Ayrıca Kur'ân'ı tebliğ⁸² ve beyan⁸³ görevine haiz olması onun öncelikle Kur'ân'ı en iyi anlayan olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple sahabe ve tabiûn dönemi âlimleri ayeti tefsir ederken Hz. Peygamber'in ayetle ilgili açıklamalarını araştırmaya özen

⁸¹ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 679.

⁸² el-Mâide 5/67.

⁸³ en-Nahl 16/44.

göstermişlerdir.⁸⁴ Rivayet tefsirlerinde de ayetlerden sonra öncelikli olarak, hadis kaynaklarında ayetle ilgili Hz. Peygamber'in açıklamalarına müracaat edilmiştir.⁸⁵

Sâýis de ayetleri tefsir ederken hadislere başvurmaya büyük önem vermektedir. Özellikle ayeti beyan eden başka bir ayet bulunmadığında bu ayeti açıklayan bir hadis mevcutsa, o hadis izah etmiştir. Sâýis, kullandığı rivayetleri sahih hadisleri toplayan kaynaklardan seçmeye özen göstermiştir. Özellikle kendi görüşüne veya mezheplerin görüşlerine delil getirilen bir hadis zikrettiğinde bunun *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ya da *Sahîhayn*'da geçtiğini açıkça belirtmektedir.

a. Bakara Suresi 173. Ayet Örneği

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنَازِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهٖ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ أَضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

*“Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*⁸⁶

Sâýis, ayette umûm ifade eden “ölmüş hayvan (الميتة)” lafzı ile bu âyette bütün ölmüş hayvanların kastedilmediğini, bu lafzın tahsis edildiğini ifade eden birçok hadis bulunduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu sözünü zikretmiştir: “Bize iki ölü hayvan ve iki kan helal kılındı. İki ölü hayvan balık ve çekirge, iki kan da karaciğer ve dalaktır.”⁸⁷ Denizle ilgili olarak da Hz. Peygamber'in (a.s.), “Onun suyu temizleyici ve ölüsü de helaldir”⁸⁸ hadisini nakletmiştir. Söz konusu ayette geçen ölü etinin sünnetle tahsis edildiğini belirtmektedir.⁸⁹

⁸⁴ Hz. Peygamberin açıklamaları ilk dönemler şifahen, hadis tedvini sonrası yazılı olarak kaydedilmiştir. Sahabe döneminden itibaren bu açıklamalara önem verilmesi ve müstakil bölümler tahsis edilmesi bunu göstermektedir.

⁸⁵ Hadis kitaplarında ayetlerle ilgili Hz. Peygamber'in (a.s.) tefsir sözlerini toplayan hadis bölümleri için bkz. Buhârî, Tefsir, VI, 16; Müslim, Tefsir 54, IV, 2312; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, V, 199.

⁸⁶ el-Bakara 2/173.

⁸⁷ İbn Mâce, 3218; Müsned, 2/97.

⁸⁸ Tirmizî, Tahârat 69; Ebu Dâvûd, Tahârat 83; Muvattâ, Tahârat 12.

b. Bakara Suresi 187. Ayet Örneği

أَجَلْ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُمْ وَأَبْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَشِّرُوهُمْ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

“Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz. Sizin kendinize hıyanet etmekte olduğunuzu Allah bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah’ın sizin için yazdığını isteyin. Fecirden siyah ip beyaz ipten sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin ve için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah ayetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki sakınırlar.”⁹⁰

Müellifimiz yukarıdaki ayette yer alan “fecirden siyah ip beyaz ipten ayırt edilir hale gelinceye kadar” ifadesini Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözüyle açıklamıştır. Ayette siyah ip ve beyaz ip olarak kastedilenin, gündüzün geceden ayrılması olduğunu ve bunun da fecr-i sâdıkın zuhuruyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Sahabeden birinin ayeti zahirî manada anlayıp onu hakikî anlamda siyah ip ve beyaz ipin ayrılmasına hamlettiğini söyledikten sonra şu hadisi zikretmiştir:

Adiy b. Hâtim’den (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Bu ayet inince, biri siyah, diğeri beyaz iki tane ip alıp, bunları yastığımın altına koydum. Sahur vakti (zaman zaman) bunlara baktım; fakat bunları birbirinden seçemiyordum. Resulullah’a (a.s.) gidip yaptığım şeyi haber verdim. O (a.s.), şöyle buyurdu: “Senin yastığın ne kadar da büyükmüş! Burada kastedilen, gündüzün beyazlığı ve gecenin siyahlığıdır.”⁹¹

c. Mâide Suresi 38. Ayet Örneği

⁸⁹ es-Sâiyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 148-149.

⁹⁰ el-Bakara 2/187.

⁹¹ es-Sâiyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 207.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءُ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁹²

Sâysis, bu ayette yer alan “serika” lafzının lügat manasını verdikten sonra hırsızlık fiilinin kapsamının, Hz. Peygamber’in (a.s.) sözüyle beyan edildiğini söylemiştir. Hz. Peygamber (a.s.) bu hususla ilgili olarak, kayıtsız her hırsızlık olayında el kesme cezasının tatbik edilemeyeceğini bilakis bunun için belirli şartların bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Kişinin ceza ehliyetine (akıl-bâliğ) sahip olması, çalınan malın korunuyor olup gizlice alınması, nisap miktarından fazla ve hırz⁹³ edilmiş olması bu şartlardandır.⁹⁴

Ayrıca bu ayette el kesme cezasının elin neresinden itibaren uygulanacağı belirsizdir. Abdest konusunu ihtiva eden ayette⁹⁵ yed kelimesinin sınırı “dirseklere kadar” ile sınırlandırılmıştır. Ancak bu ayette böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Buradaki “yed”in (يد) sınırının el bileği olduğunu, Hz. Peygamber’in (a.s.) fiili uygulamasına istinaden söylemiştir.⁹⁶

d. Talâk Suresi 4. Ayet Örneği

وَالَّذِي يَتَّبِعُ مِنَ الْمَجِيزِ مَنْ نِّسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَالَّتِي لَمْ يَحْضُنَّ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا

“Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri

⁹² el-Mâide 5/38.

⁹³ Hırz, bir malın adet üzere korunmasına mahsus mahal. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 193.

⁹⁴ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 705-706.

⁹⁵ el-Mâide 5/6.

⁹⁶ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 709.

ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.”⁹⁷

Sâys, yukarıdaki ayette yer alan “*hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer*” kısmını, Hz. Peygamber’in (a.s.) açıklamasıyla şu şekilde tefsir etmiştir.

“Übey b. Kâ'b'tan rivayet edildiğine göre; O, Hz. Peygamber'e (a.s.) söz konusu ayette kastedilen hamile kadının, üç talakla boşanmış kadın mı yoksa kocası vefat eden kadın mı olduğunu sordu. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: “Ayette kastedilen, hem üç talakla boşanmış ve hem de kocası vefat etmiş kadındır.”

Bunun üzerine Sâys, sünnetin ayetin bu kısmını beyan ettiğini söylemiştir. Ayet, hem boşanmış hem de kocası vefat etmiş kadını kapsamaktadır.⁹⁸

Örneklerde görüleceği üzere sünnet, Sâys'in tefsirinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle ahkâmı belirlerken sünnete müracaat edilmesi kaçınılmazdır. Zira Sâys'in ifadesiyle sünnetin Kur'an'ı beyan etme fonksiyonu vardır. Bu sebeple Kur'an'ı Kur'anla tefsirden sonra vahyi en iyi anlayan Hz. Peygamber'in sözlerine yani sünnete başvurmuş ve ayetleri açıklayan beyanlarına dayanmıştır. Eğer Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat edilmezse geriye sadece Kur'an'ın zahirî manası kalmaktadır. Bu durumda cezanın nasıl tatbik edileceği, oruca ne zaman başlanacağı gibi dinin esaslarından olan hükümlerin ilahi maksada aykırı bir şekilde belirlenmesi muhtemeldir. Bu ise Müslümanların vecibelerini yanlış uygulamalarına yol açabilir.

3. Kur'an'ı Sahabe Sözüyle Tefsiri

Rivayet tefsirinin üçüncü metodu sahabe sözlerine dayanarak yapılan tefsirdir. Sahabe vahyin ilk muhataplarıdır. Dolayısıyla ayetlerin hangi ortam ve bağlamda nazil olduğunu müşahade etme fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca bazı sahabîler doğrudan ayetin konusu edilmekte,⁹⁹ bazısının ise ismi açıkça ayette zikredilmektedir.¹⁰⁰ Kur'an'ın

⁹⁷ et-Talâk 65/4.

⁹⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 703.

⁹⁹ el-Mücadele 58/1.

Kureyş lehçesiyle nazil olması hasebiyle dönemin dilinin inceliklerine en vakıf olan yine sahabe nesli olmuştur.

Bir diğer ayırt edici özellikleri ise Hz. Peygamber'in öğrencileri olarak doğrudan vahyi öğrenmeleri, bir ayeti anlamadıklarında sorma imkânına sahip olmalarıdır.¹⁰¹ Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ayetle ilgili Hz. Peygamber'in sözünü bilmeleri halinde ona göre tefsir ederlerdi. Bilmedikleri durumda seçkin âlim sahabîlere sorarlardı.¹⁰² Ayet hakkında Hz. Peygamber'in bir açıklamasını bulamadıklarında ise kendi içtihatları doğrultusunda ayeti tefsir ederlerdi.¹⁰³ Bu sebeple rivayet tefsirinde sahabenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim sahabeden sonra gelen tabiûn nesli, Kur'ân ve sünnette tefsiri bulunmayan ayetlerin izahında kendi içtihatlarından önce sahabe sözüne müracaat etmişlerdir.

Sâys de tefsirinde sahabe sözü ve görüşlerine dayanmaktadır. Bu rivayetleri genellikle sahabenin ismine nispetle nakletmekte,¹⁰⁴ bazen isim vermeden "sahabeden bir grubun görüşü"¹⁰⁵ şeklinde zikretmektedir. Bazen de yalnızca rivayetin kaynağını belirtmektedir.¹⁰⁶ Rivayetlerde çoğunlukla İbn Abbas ve İbn Mes'ûd'un yorumlarına; zaman zaman İbn Ömer, Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin görüşlerine yer vermektedir.

a. Bakara Suresi 144. Ayet Örneği

¹⁰⁰ el-Ahzâb 33/37, adı geçen sahabî Zeyd b. Hârise (r.a.).

¹⁰¹ el-Bakara 2/186, 222; el-Enfâl 8/1.

¹⁰² İbn Abbas, Kur'ân tefsirini en iyi bilen sahabî sayılmaktadır. Hz. Peygamber'in "*Allahım onu dinde fakih (anlayışlı) kıl, Kur'ân'ın tevilini öğret*" duasına mazhar olmuştur; Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in peşinden ayrılmazdı. Onun sözlerini ezberler, duymadıklarını büyük sahabîlere sorarak araştırırdı.

¹⁰³ Örneğin Rahman suresi 20. ayette geçen "*berzah*" lafzıyla ilgili Hz. Peygamber'in açıklaması bulunmaması sebebiyle İbn Abbas içtihad ederek onu "manevi bir perde" şeklinde tefsir etmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 201.

¹⁰⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 165, 343, 409, 472, 569.

¹⁰⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 183, 397.

¹⁰⁶ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 152.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler onun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹⁰⁷

Sâyis, bu ayette geçen “yüzünü Mescid-i Harâm’a çevir” ile kastedilen kiblenin, bizzat Kâbe’nin kendisi mi yoksa ciheti mi olduğu konusunda ihtilaf olduğunu zikretmiş ve İbn Abbas’ın (r.a.) şu sözüne değinerek açıklamıştır:

“Kâbe, mescitte olanın kiblesidir. Mescit de, Mekke’de mescidin dışında olanın kiblesidir. Mekke ise diğer ülkede bulunan kimselerin kiblesidir.”

Akabinde müellifimiz, mezhep imamlarının bu husustaki görüş ve delillerini incelemiştir. İbn Abbas’ın sözünü destekleyen Hanefî ve Malikîlerin “şatr” kelimesinin Kâbe’nin cihetine yönelme manasına geldiği görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸

b. Nisâ Suresi 5. Ayet Örneği

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَمًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin.”¹⁰⁹

Sâyis, yukarıdaki ayette yer alan “sefihler” lafzını ve ayetin muhatabını İbn Abbas ve İbn Me’sûd’un (r.a.): “Buradaki hitap, insanlardan akıl sahibi olan herkesedir. Sefihlerden murad ise, kadınlar ve çocuklardır.” sözüyle izah etmiştir.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/144.

¹⁰⁸ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 124-125.

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/5.

Ayetteki maksadın bu kişilerden reşit olmayan kimselere malın verilmemesi olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

c. Nisâ Suresi 43. Ayet Örneği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da –bu durumlarda– su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”¹¹¹

Bu ayete göre hasta olanlar su bulamadıkları zaman teyemmüm ruhsatından faydalanabilme hakkına sahiptir. Sâysis, bu ruhsatı İbn Abbas’ın (r.a.) görüşüyle izah etmiştir. Zira İbn Abbas’a göre, bir hastanın yanında su bulunuyor olsa, ancak su ile abdest aldığı anda hastalığının artmasından veya iyileşmesinin uzamasından korkuyorsa, yine bu ayetin içerdiği teyemmüm ruhsatından istifade edebilir. Sâysis burada İbn Abbas’ın suyun zarar vermesini, suyun bulunmaması haline hamlettiğini söylemiştir. Suyun zarar vermesi durumunu, ayetin “su bulamamışsanız teyemmüm edin” kısmının kapsamı altında değerlendirerek bu hükme vardığını ifade etmektedir.¹¹²

İncelememiz neticesinde Sâysis’in sahabe görüşlerine sıklıkla müracaat ettiği ve özellikle İbn Abbas’ın görüşlerinden istifade ettiği söylenebilir. Sahabenin vahyin ilk muhatapları olmaları ve Kur’ân’ın indirildiği Kureyş lehçesini günlük hayatta konuşan kişiler olarak ayetlerin anlamlarını daha iyi bilmeleri sebebiyle sahabe görüşlerine önem

¹¹⁰ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 442.

¹¹¹ en-Nisâ 4/43.

¹¹² es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 566.

vermiştir. İbn Abbas'ın ayrıca müfessir olma özelliğiyle sahabe arasında temayüz etmesi sebebiyle tercih edilmiş olması muhtemeldir.

4. Kur'ân'ı Tabî'n Sözüyle Tefsiri

Rivayet tefsirlerinde ayetler genellikle sahabe ve tabî'n sözleriyle tefsir edilmeye özen gösterilmiştir. Ayrıca ahkâm tefsirlerinde de tabî'nin sözlerine ve görüşlerine müracaat etme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Çünkü tabî'n nesli, özellikle vahyin ilk muhatapları olan sahabe ile beraber yaşamaları bakımından temayüz etmektedir.

Sâ'is ahkâm ayetlerini tefsir etmeye başlarken ayette yer alan kapalı kelimeleri açıklamak için sıklıkla tabî'n sözlerine başvurmaktadır. Ayrıca mezheplerin delilleri tabî'nin görüşüne dayandığında bu delilleri ayrıntılı olarak incelemiştir.

a. Nisâ Suresi 16. Ayet Örneği

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيهَا مِنْكُمْ فَأَدُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً

“İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.”¹¹³

Sâ'is, bu ayette geçen “çirkin fiili işleyen ikili” ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf olduğunu söyleyerek bu konuda tabiunun farklı görüşlerini zikretmiştir:

1. Süddî (ö. 127/745) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), evlenmemiş kadın ve erkek olduğu görüşündedir.
2. Mücahid (ö. 103/721), zina eden iki erkek olduğunu söylemiştir.
3. Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732) ise evlenmemiş ya da dul kadın ve erkektir, demiştir.

¹¹³ en-Nisâ 4/16.

Sâyis, tabiun âlimlerinin bu görüşleri arasında Süddî ve İbn Zeyd'in görüşünü tercih ettiğini belirterek bu ikiliyi “evlenmemiş kadın ve erkek” şeklinde izah etmenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁴

b. Nahl Suresi 126. Ayet Örneği

وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

“Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır.”¹¹⁵

Sâyis, yukarıdaki ayette yer alan “cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın” kısmını, Mücahid ve İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) sözleriyle açıklamıştır. Mücahid bu ayette kastedilenin, mazlumin zalimden gördüğü zulme daha fazlasıyla karşılık vermekten nehyedilmesi olduğunu söylemiştir. İbn Sîrîn de, “kişi, senden bir şey aldığında onun mislini ondan almandır” şeklinde ifade etmiştir. Sâyis, bu açıklamaların ayetin maksadına yakın olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

c. Hac Suresi 78. Ayet Örneği

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَوْ كِبَاءً هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "Müslümanlar" adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sınımsız bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır.”¹¹⁷

¹¹⁴ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 483.

¹¹⁵ en-Nahl 16/126.

¹¹⁶ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 133.

¹¹⁷ el-Hac 22/78.

Sâyis, bu ayette yer alan “*hakkiyla gerektiği gibi cihad edin*” ifadesini Mücahid ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî’nin (ö. 146/763) sözüyle izah etmiştir. Onlar, hakkiyla cihad etmenin gaye olduğunu ancak her mükellefin buna güç yetiremeyeceğini, bu sebeple herkesin kendi gücü nispetinde çabalamasının yeterli olduğunu söyleyerek açıklamışlardır.¹¹⁸

d. Nûr Suresi 2. Ayet Örneği

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

*“Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun.”*¹¹⁹

Ayeti kerimede müminlerden bir grubun had cezasına şahitlik etmeleri emredilmiştir. Sâyis fakihlerin, buradaki emrin vücut değil müstehap olduğunda icmâ ettiklerini belirtir. Had cezasını bir grup müminin izlemesinin amacının, bu cezanın uygulandığının ilan edilmesi, ibret alınması ve caydırıcılığın sağlanması olduğunu ifade etmektedir.

Sonrasında âlimlerin ayette zikredilen grubun en az kaç kişiden oluşacağı hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Bu ihtilafın özellikle Tabiun dönemi âlimler arasında gerçekleştiği ve sonraki mezhep âlimlerini etkilediği görülmektedir. Sâyis, bu hususla ilgili tabiûn görüşlerini şöyle nakletmektedir:

1. Mücâhid, Nehâî (ö. 96/714) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/885); ayette geçen emir kipinin müfret-muhatap sıygasında olması sebebiyle bir kişinin yeterli olduğu görüşündedirler.

¹¹⁸ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 224.

¹¹⁹ en-Nûr 24/2.

2. Atâ, İkrime (ö. 105/723), İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ve İmam Mâlik'e göre; en az iki kişi bulunması gerekir.

3. Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Zührî (ö. 124/742) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820); zinâ had cezasının tahakkuk etmesi için en az bulunması gereken dört kişi sayısına kıyas ederek burada da en az dört kişi bulunmasını şart koşmuşlardır.

4. Hasan el-Basrî'ye (ö. 114/728) göre ise en az on kişi bulunması gerekir.

Sâysis, ayetin tefsiriyle ilgili tabiûn görüşleri arasında bir tercih yapmak yerine, ayetteki grup sayısının topluma, zamana ve mekâna göre değişebileceği kanaatini de belirtmektedir.¹²⁰

Sâysis tefsirinde tabiûnun görüşlerine sıkça yer vermektedir. Bunun sebebi olarak tabiûn dönemi âlimlerin sahabeden sonra vahiy ortamına en yakın nesil olmaları, vahyin ilk muhataplarıyla yaşamış olmaları ve bu sayede kastedilen manayı daha iyi biliyor olmaları gösterilebilir. Ayrıca fikhî mezheplerin birçok görüşleri tabiûnun anlayış ve görüşlerine dayanmaktadır. Bu sebeple mezheplerin ahkâm ayetleriyle ilgili farklı yorumlarının dayanağını göstermek için tabiûn görüşlerine yer vermiş olduğu söylenebilir.

5. Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri

Sâysis, esbabı nüzule önem vermiş ve esbabı nüzulün tespitine son derece gayret göstermiştir. Çünkü nüzul sebeplerinin bilinmesi, kendisi ile bağlantılı olan ayetin iyi anlaşılmasına yardım eder.

Müellif, çoğunlukla ayetin nüzul sebebini ayetin tefsirine geçmeden önce vermekte ve iniş sebebini dikkate alarak ayeti izah etmektedir. Ancak nüzul sebebini verirken bazen kaynağını belirtmekte,¹²¹ bazense yalnızca rivayeti zikretmektedir.¹²² Ayetin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivayetler olduğunda bazen bu rivayetleri sırasıyla zikretmiş ancak aralarında tercih yapmayıp bunların ortak noktalarına yönelmiş/işaret

¹²⁰ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 273.

¹²¹ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 630.

¹²² es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 576.

etmiştir.¹²³ Bazense birçok rivayeti zikretmekle beraber bunlar arasından tercihe şayan olanı belirtmiş¹²⁴ ya da rivayetleri zikretmeksizin çokluğuna işaret edip meseledeki ihtilafa değinmiştir.¹²⁵

Sebebi nüzulü zikrederken hatırdaki tutulmasını istediği kaidesi şudur: “İtibar sebebin hususiyetine değil de lafzın umumi oluşudur.” Zira bir ayetin belirli bir sebep üzerine nazil olması ayetten genel geçerli bir mananın çıkarılmasına engel değildir.

Sâys ayetleri, indiği ortamı dikkate alarak nüzul sebebi ışığında açıklamaya önem vermiştir. Bu sebeple ayetlerin iniş sebebiyle alakalı farklı rivayetler olduğunda bunları zikretmiştir. Bunu, daha geniş bir perspektiften bakabilmek ve yalnızca bir sebebe bağlı kalmadan onun hususiliğinin umuma işaret ettiğini göstermek için yapmış olması muhtemeldir.

a. Bakara Suresi 190. Ayet Örneği

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*“Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”*¹²⁶

Sâys, yukarıdaki ayetin Hudeybiye Antlaşması münasebetiyle nazil olduğunu ifade etmektedir. İbn Abbas’ın rivayetine göre, Hz. Peygamber ve ashabı umre niyetiyle yola çıktılar ancak müşrikler tarafından Mekke’ye girmeleri engellendi. Bunun üzerine müşriklerle, umrenin gelecek sene yapılması için barış yapıldı. Bu anlaşmaya göre, müşrikler Mekke’yi üç gün terk edecek, böylece herhangi bir çatışmaya mahal vermeksizin, Müslümanlar huzur ve güven içerisinde tavaf edip ibadetlerini yerine getireceklerdi. Ertesi yıl (h. 7/m. 629) müminler, müşriklerin verdikleri sözde durmayacaklarından, kendilerini Mescid-i Haram’dan zorla uzaklaştırıp savaşmak

¹²³ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 299.

¹²⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 495.

¹²⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 296.

¹²⁶ el-Bakara 2/190.

isteyeceklerinden endişe ettiler. Çünkü sahabe, Kâbe’de haram aylarda savaşmayı hoş görmüyordu. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.¹²⁷

Müellif, ayeti bu nüzul sebebi ışığında izah etmiştir. Ayette Kâbe’yi ziyaret edip umre ibadetini yerine getirmelerine, müşriklerin sözlerinde durmayarak mani olmasından ve haram ayda Kâbe’de savaşmaktan endişelenen müminlere hitaben, savaşmalarına izin verildiği buyrulmuştur. Çünkü onlar savaşı sırf ibadet maksadıyla Allah yolunda ve sözlerinde durmayıp anlaşmayı bozanlara karşı yapacaklardır. Dolayısıyla bu şerefli yolda kendilerine savaş açan kimselere karşı korkmadan savaşmaları emredilmiştir. Sâys, ayette yer alan “haddi aşmayın” kısmını savaşı başlatan taraf olmamak, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi savaşa güç yetiremeyenlere saldırmamak şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁸

b. Nûr Suresi 6-9. Ayetler Örneği

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ
وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
وَيَذَرُوهَا عَلَيْهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ
وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

6-7. “Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, “eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını” söylemesidir.”

8. “İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah’ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır.”

9. “Kadının beşinci tanıklık ifadesi, “eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah’ın gazabına uğramayı dilemesi” olacaktır.”¹²⁹

¹²⁷ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 225.

¹²⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 226.

¹²⁹ en-Nûr 24/6-9.

Sâys, bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili birçok rivayetin olduğunu söyleyerek bunlardan bir kısmını zikretmiştir. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre, Hilal b. Ümeyye Hz. Peygamber'in huzurunda karısına zina suçlamasında bulundu. Hz. Peygamber, delil getirmesi gerektiğini ya da kendisine kazf¹³⁰ haddi uygulanacağını söyledi. Hilal b. Ümeyye'nin "Bizden birisi karısını bir adamla [zina ederken] gördüğünde de mi delil isteniyor?" şeklindeki itirazı üzerine Hz. Peygamber aynı cevabı verdi. Hilal b. Ümeyye bu durumuna Allah'ın şahit olduğunu ve kendisine bir çıkış yolu göstereceğini umduğunu ifade etmiştir. Bu olay üzerinde Nur suresinin 6-9. ayetler arası nazil olmuştur.¹³¹

Bir diğer rivayete göre ayet Âsım b. Adiy, başka bir rivayet göre Umeymir b. Nasr el-Aclânî hakkında nazil olmuştur. Sâys ayetin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivayetleri zikrettikten sonra bunların ortak noktalarına dikkat çekmiştir:

1. Liân ayeti, kazf ayetinden¹³² sonra nazil olmuştur.
2. Liân ayeti nazil olmadan önce yabancı bir kadına iftara atmanın cezasıyla, kendi eşine iftara atan kimseye uygulanan ceza aynıydı.
3. Bu ayet kişinin, eşinin zina ettiğine şahit olması halinde yine de dört şahidin aranması gibi travmatik hali göz önünde bulundurarak özel bir hükümle bu zor durumdan çıkış yolunu açıklamak ve cezayı hafifletmek için nazil olmuştur.¹³³

c. Ahzâb Suresi 53. Ayet Örneği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زُجَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

¹³⁰ Kazf: iftira, bir kimseye ta'yîr ve şetm kasdıyla zina isnad etmek. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 299.

¹³¹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 299.

¹³² en-Nûr 24/4.

¹³³ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 300.

“Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah’ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır.”¹³⁴

Sâysis, ayetin nüzul sebebini Buhârî ve Müslim’in Sahîhlerinden nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber evlendiği gün Ümmü Süleym, Enes b. Mâlik aracılığıyla Hz. Peygamber’e yemek yollamıştır. Hz. Peygamber yemeği görünce Enes’e belirli kişilerle birlikte yolda karşılaştığı kimseleri çağırmasını buyurdu. Gelen davetlilerin yemekten sonra muhabbete devam ederek Hz. Peygamber’in hanesinde kalması kendisini rahatsız etmişti. Bu durumu anlayan misafirlerin evden ayrılmaları üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹³⁵

İncelememiz neticesinde Sâysis’in tefsirinde esbâb-ı nüzule son derece önem verdiği, zayıf ve uydurma rivayetleri kullanmaktan kaçındığı tespit edilmiştir. Ayrıca nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerin birden fazlasını zikrederek ortak noktalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayetlerin kapsamının bu nüzul sebepleriyle sınırlandırılmasını önlemek için birden fazla nüzul sebebi zikrettiği söylenebilir.

6. Nâsih-Mensuh

Sâysis nâsih-mensuh konusunu, Bakara suresi 106. ayetin tefsirinin başında incelemektedir. Öncelikle nesihi kavramını, sözlük ve ıstılahî manaları bakımından ele almıştır. Nesihi kelimesinin iki anlamını vermektedir: 1. İptal ve izale, 2. Nakletme ve değiştirmedir. Âlimlerin biricisine hakiki, ikincisine mecaz anlam verdiklerini belirtir.¹³⁶

¹³⁴ el-Ahzâb 33/53.

¹³⁵ Bkz. es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 495-496.

¹³⁶ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 93.

Akabinde müellif neshi şöyle tarif eder: “Şer’i bir hüküm, diğer bir şer’i delille kaldırmaktır.”¹³⁷ Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm “mensûh”, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil “nâsîh” diye anılmaktadır.¹³⁸ Sâýis, Müslümanların neshin aklen caiz olduğu hususunda icmâ ettiklerini ve Ebu Müslim el-İsfahânî haricinde buna muhalefet olmadığını belirtmiştir.¹³⁹

Neshin aklen mümkün olup olmadığını delilleriyle birlikte tartışmaktadır. Neshin aklen mümkün olmasının gerekçesini şöyle açıklamaktadır. Sâýis’e göre nesih caiz olmasa, maslahatların zamanla değişmesi sebebiyle, Müslümanlar yerine getirmesi imkânsız olan yükümlülüklerle mükellef olacaktı. Ayrıca neshin önceki ümmetlerin şeriatlarına yönelik vuku bulmuş olması da onun aklen caiz olmasını gerektirmektedir. Zira Âdem’in (a.s.) şeriatında kardeş evliliği caiz iken bu hüküm sonrasında nesh edilip haram kılınmıştır.¹⁴⁰

Sâýis, İsfahânî’nin neshi reddeden görüşüne şöyle cevap vermektedir: “*Önceki ümmetlerde vaki olduğu gibi Hz. Peygamber’in de ümmetinde nesih vaki olmuştur. Bunun örneği, kâblenin Beyt-i Makdis (Kudüs) yönünden Beyt-i Haram’a çevrilmesidir.*”¹⁴¹

Sâýis, Kur’ân’da neshin üç şekilde olduğunu belirtmektedir:

1- Tilâveti mensuh, hüküm bâki olan: Bu neshe, rivayetlerde¹⁴² belirtildiği üzere “evli erkek ve kadın zina ettikleri zaman ikisini recm edin” ayetinin tilâvetinin nesih edildiğini ancak hükmün bâki kaldığını örnek vermiştir.¹⁴³

2- Hüküm mensuh, tilâveti bâki olan: Sâýis bunların örneklerinin çok olduğunu belirtir ve meşhur olanları zikreder. Bu örnekler; vasiyetin ana-baba ve akrabaya

¹³⁷ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 94.

¹³⁸ Çetin, Abdurrahman, “*Nesih*”, DİA, XXXII, s. 579.

¹³⁹ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 94.

¹⁴⁰ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 95.

¹⁴¹ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 95.

¹⁴² Mâlik, Muvatta 2/168.

¹⁴³ es-Sâýis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 99.

vacipken¹⁴⁴ miras ayetiyle¹⁴⁵ ve “*Varise vasiyet yoktur*” hadisiyle neshedilmesi, kocası ölen kadının iddeti bir yıl iken¹⁴⁶, Bakara suresi 234. ayet ile neshedilerek iddet süresinin dört ay on gün olması ve Hz. Peygamber’e müracaat etmeden önce tasaddukta bulunulmasını emreden ayetin¹⁴⁷ hemen bir sonraki ayetle¹⁴⁸ nesh edilmesidir.¹⁴⁹

3- Hem hükmü ve hem tilâveti mensuh olan: Hz. Âişe’den nakledildiğine göre¹⁵⁰ sütkardeşliğine ve evlenme engeli oluşmasına sebep olan on emzirme hakkındaki âyet daha sonra beş emzirme hükmü ile neshedilmiştir.¹⁵¹

Sâysis, ayetin ayetle neshi hususunda ihtilaf olmadığını mütevatir bir haberin mütevatirle, ahad haberin de ahad bir haberle neshinin kabul görüldüğünü belirtmektedir. Ancak âlimler, ayetin ayet dışındaki bir şeyle neshi konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Şafî’ye göre ayetler ayet dışında, mütevâtir haberler de mütevâtir olmayan rivayetlerle nesh edilemez. Ancak Sâysis’in, İsfahânî’nin neshin olmadığı görüşüne cevap verme amacıyla getirdiği şu örnek Kur’ân’ın sünnetle neshinin caiz olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir: “*Vârise vasiyet yoktur* hadisiyle, vasiyet ayeti hakkında Kur’ân’ın neshi vaki olmuştur”.¹⁵² Başka bir ayetin¹⁵³ tefsirinde her sünnetle Kur’ân’ın neshedilemeyeceğini, sünnetle neshin caiz olabilmesi için meşhur¹⁵⁴ derecesinde bir rivayet olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵⁵

a. Bakara Suresi 217 ve Tevbe Suresi 36. Ayetler Örneği

¹⁴⁴ el-Bakara 2/180.

¹⁴⁵ en-Nisâ 4/7-12.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/240.

¹⁴⁷ el-Mücâdele 58/12

¹⁴⁸ el-Mücâdele 58/13.

¹⁴⁹ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 99.

¹⁵⁰ Müslim, Radâ 24; İbn Mâce, Nikâh 35; Ebû Dâvûd, Nikâh 10; Tirmizî, Radâ 3; Nesâî, Nikâh 51.

¹⁵¹ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 99.

¹⁵² es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 95.

¹⁵³ Ahzab 33/52

¹⁵⁴ Sâysis manen mütevâtir derecesinde olan rivayetleri meşhur kategorisinde değerlendirmektedir. Bkz. es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 494.

¹⁵⁵ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 494, 624.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahıdır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahıdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşurlar. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.”¹⁵⁶

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

“Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaşmışları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”¹⁵⁷

Sâys, Tevbe suresi 36. ayeti tefsir etmeye başlarken bu ayetin Bakara suresinin 217. ayetindeki haram aylarda savaşmayı yasaklayan hükmü nesh ettiğini ve haram aylarda savaşmanın mubah olduğunun icmâ ile kabul edildiğini ifade etmektedir. Tevbe suresinin Bakara suresinden iki sene sonra nazil olmasıyla ve tarihi vaka olarak Hz. Peygamber'in haram aylardan olan Zilkade'nin bir kısmında Huneyn ve Taif gazvelerinde bulunmasıyla gerekçelendirir. Ayrıca tâbiûnun önde gelenlerinden Saîd b.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/217.

¹⁵⁷ et-Tevbe 9/36.

Müseyyeb'in (ö. 94/713) haram aylarda savaşmanın hükmü sorusuna helal olduğu cevabıyla istidlalde bulunmuştur.¹⁵⁸

b. Nisâ Suresi 15-16 ve Nûr Suresi 2. Ayetler Örneği

وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ
أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأُدْهِمَآ فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرَضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

*“Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.”*¹⁵⁹

*“İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.”*¹⁶⁰

الرَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

*“Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun.”*¹⁶¹

Sâys, Nur suresi 2. ayetin tefsirinin başında bu ayetin Nisâ Suresi 15 ve 16. ayetlerde yer alan hükmü nesh ettiğini belirtmektedir. Nur suresi 2. ayet nazil olmadan önce zina eden kadınların cezasının Nisa suresi gereğince evde hapsedilmeleri ve erkeklerin sözlü olarak ayıplanmaları şeklinde olduğunu ifade eder.¹⁶² Ayrıca bu iki

¹⁵⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 61-62.

¹⁵⁹ en-Nisâ 4/15.

¹⁶⁰ en-Nisâ 4/16.

¹⁶¹ en-Nûr 24/2.

¹⁶² es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 255.

ayet arasında nasih-mensuh ilişkisinin var olduğunu İbn Abbas'ın rivayetiyle desteklemektedir.¹⁶³

Bu örnekler gösterdiği üzere Sâys tefsirinde nasih-mensuh ilişkisine itina göstermektedir. Nesih ile ilgili olan ayetleri tefsir ederken hangi ayetle nesih edildiğine işaret ederek tefsire başlamaktadır. Neshin sebebini, kapsamını ve dayanağını başka ayetten, sünnetten ve âlimlerin görüşlerinden delil getirerek açıklamaktadır. Yukarıda incelendiği üzere neshin tanımı, çeşitleri ve meşruiyetini detaylı olarak Bakara suresi 106. ayette ele almıştır.

7. Kıraat Vecihleriyle Tefsir

Kıraat farklılıkları hükümlerin istinbatında önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple ahkâm tefsirlerinde kıraat farklılıkları açıklanmakta ve incelenmektedir. Kıraat ıstılahta şu şekilde tanımlanmaktadır: “Herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve i’rab bakımından meydana gelen değişikliklerdir.”¹⁶⁴

Sâys önemli bulduğu ve kıraatten kaynaklı bir ihtilafın söz konusu olduğu ayetleri tefsir ederken kıraat ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Kıraat farklılıklarını ele almakla yetinmemiş anlam inceliklerini ve irap durumlarını da incelemiştir. Ayrıca ayet ve rivayetlerle istidlalde bulunarak açıklamalarını kaynaklara dayandırmıştır.

Sâys’in eserinde temsil gücü yüksek bazı örnekler ışığında kıraat vecihleriyle tefsir metodunu ele alacağız.

a. Bakara Suresi 222. Ayet Örneği

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيزِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَجِيزِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki: O bir rahatsızlıktır. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide

¹⁶³ Müslim, Hudud 13.

¹⁶⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155.

bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever."¹⁶⁵

Sâysis bu ayette yer alan “حتى يطهرن” ifadesinin Hamza ve Kisâî kıraatlerinde şeddeli olarak “حتى يَطَّهْرْنَ” okunmasına istinaden hükümlerin değişmesi sebebiyle bu konuyu ele almıştır. Birinci ve yaygın okuyuşa göre “temiz oluncaya kadar” fiilinde bir irade olmaması sebebiyle Ebu Hanife tarafından bu ifade hayız kanın kesilmesi anlamına yorulmuştur. İkinci okuyuşa göre “temizleninceye kadar” fiilinde bir iradenin aktif ortaya konulması sebebiyle bu ifade cumhur tarafından gusül alıp temizlenmeye yorulmuştur.¹⁶⁶ Sâysis'in kendi görüşünü açıkça belirtmeksizin, ayetin tefsirinin sonunda Ebu Hanife'ye cevap veren görüşler nakletmesinden cumhurun görüşünü kabul ettiği anlaşılabılır.

b. Nisâ Suresi 43. Ayet Örneği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا غَائِبًا حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

*“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da –bu durumlarda– su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”*¹⁶⁷

Sâysis, ayette yer alan “لامستم” ifadesinin Hamza ve Kisaî kıraatine göre “لمستم” olarak okunması durumunda verilen anlamın farklı hükümler doğurması sebebiyle bu konuyu etraflıca tartışmaktadır. Birinci ve yaygın kıraati esas alan fakihlere göre burada karşılıklı dokunmak manasına gelen “لامستم”den kastedilen cinsel ilişkidir. İkinci kıraati

¹⁶⁵ el-Bakara 2/222.

¹⁶⁶ es-Sâysis, Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, I, 293.

¹⁶⁷ en-Nisâ 4/43.

esas alanlara göre ise bu ifadeden kastedilen mutlak dokunmaktır. Dolayısıyla bir kadının tenine dokunulmasıyla abdest bozulurken birinci anlama göre dokunmak abdesti bozulmasına sebep değil ancak cinsel ilişki sonucunda abdest bozulmaktadır.¹⁶⁸

c. Mâide Suresi 38. Ayet Örneği

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”¹⁶⁹

Ayette yer alan “فاقطعوا أيديهما” ifadesinde hangi elin kesileceği belirsizdir. Sâys, bu ayetin İbn Mes’ûd kıraatinde “فاقطعوا أيماهما” olarak okunmasına istinaden hırsızlığın cezası olarak sağ elinin kesilmesi gerektiğini ve bu hükümde icmâ hâsıl olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁰ Dolayısıyla kıraat farklılığın hükmün belirlenmesine doğrudan etki ettiği görülmektedir.

Bu örneklerde Sâys’in ahkâm tefsirinde kıraat farklılıkları doğrultusunda ayetleri tefsir etmeye özen gösterdiği görülmektedir. Özellikle mezheplerin farklı kıraatlerle istidlal etmek suretiyle farklı hükümler çıkarmaları, Sâys’in konuya önem vermesinin sebebi olabilir.

8. Ayetler Arası İlişki

Kaynaklarda bu ilişkiye *Münâsebetü’l-Kur’ân* veya *Münâsebetü’l-âyât ve’s-süver* denilmektedir.¹⁷¹ Terim olarak ise, “birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki” demektir.¹⁷² Daha çok dirayet tefsirlerinde bulunan bu Kur’ân ilmine Sâys’in ahkâm tefsirinde de rastlamak mümkündür.

¹⁶⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 569-570.

¹⁶⁹ el-Mâide 5/38.

¹⁷⁰ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 708-709.

¹⁷¹ Yılmaz, M. Faik, “*Münâsebatü’l-Âyât ve’s-Süver*”, DİA, XXXI, 569; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 209.

¹⁷² Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 209; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 217.

Sâyis, bu konuyu ayetlerin anlaşılmasına etki eden faktör olarak telakki ettiği için buna özen göstermiş olduğu söylenebilir. Tefsirinde bahse konu ettiği her ahkâm ayetini ilişkili gördüğü ayetlerin bağlamında incelemeye çalışmıştır. Genellikle ayetler arası münasebet üzerinde durmuştur. Bazen de sureler arası münasebeti ele almıştır.¹⁷³

Ahkâm tefsirinde *Münâsebetu'l-Kuran* metodunu uygulama biçimi örnekler üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

a. Bakara Suresi 282. Ayet Örneği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوا وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا

*“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın...”*¹⁷⁴

Sâyis, söz konusu müdâyene ayetiyle öncesinde yer alan faizi yasaklayan ayetin¹⁷⁵ birbiriyle ilişkisi olduğunu söylemiştir. Bakara suresi 278. ayette faizli muamelelerin haramlığından bahsedilmekte sonraki ayetler de ise borç verilirken bunun tescil edilmesi tavsiye edilmektedir. Sâyis bu ayetlerin her ikisinin de malın korunmasına yönelik tedbirleri önermesi bakımından ilişkili olduğunu belirtir. Buna göre ribâ helal kazanılan servete maddi bir fazlalık sağlıyor gibi görünse de bereketini izale edeceğinden dolayı uzun vadede zararlı olacaktır. Borcun yazılmaması durumu ise taraflar arası tartışmaya sebep olabilir ve bununla birlikte alacağın hakkıyla tahsil edilememe durumu ortaya çıkabilmektedir.¹⁷⁶

b. Nûr Suresi 30. Ayet Örneği

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

¹⁷³ Örneğin, Enfâl suresinin Ârâf suresiyle münasebeti. Bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, s. 5.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/282.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/278.

¹⁷⁶ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 368.

“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.”

Sâys bu ayeti “Bakmanın hükmü ve güzelliğin gösterilmesi” başlığı altında incelemektedir. Tefsirine başlamadan önce bu ayetin önceki ayetlerle ilişkisine değinmektedir. Bu ayetten çıkarılabilecek hükme göre Müminlerin yabancı kadınlara yönelik bakışlarını alçaltmaları edep bakımından uygun görülmektedir. Önceki ayetlerde¹⁷⁷ ise bir kişinin yabancı bir eve girme adabından bahsedilmektedir. Sâys bakışların alçaltılmasını, önceki ayette yer alan eve girme adabıyla ilişkilendirerek yabancı bir kişinin evine girerken bakışların alçaltılmasının ev ahalisinden namahrem avret yerlerinin yanlışlıkla da olsa görülme ihtimalini önleyeceği çıkarımında bulunur. Dolayısıyla iki ayetin hükmünü ilişkilendirmek suretiyle ya yeni bir hüküm istinbat ettiği ya da iki hükmü detaylandığı söylenebilir.¹⁷⁸

9. İsrâiliyata Yaklaşım

İsrâiliyat, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından aktarılıp Kur’ân tefsirine sokulan gayr-i İslâmî bilgiler olarak tarif edilmektedir.¹⁷⁹ Müfessirlerin İsrâiliyat’a karşı farklı yaklaşımları bulunabilmektedir. Bir kısım İsrâîlî haberleri tenkit etme amacıyla verirken diğer bir kısım herhangi bir eleştiride bulunmadan nakletmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ en-Nûr 24/27-29: *“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size "Kabul edemiyoruz, dönün" denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!”*

¹⁷⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 370.

¹⁷⁹ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 130. Detaylı bilgi için bkz. Hatipoğlu, İbrahim, “İsrâiliyat”, DİA, XXIII, s. 195-199.

¹⁸⁰ Birşık, “İsrâiliyat”, DİA, XXIII, s. 200-201.

Sâys'in İsrâiliyat rivayetleriyle tefsirden imtina ettiği görülmektedir. İsrâiliyat olarak görülen rivayetler ancak çürütmek amacıyla eserinde yer bulmuştur. Sâys'in İsrâilî haberlere karşı tutumunu Bakara suresi 102. ayet örneğinde ele alacağız.

“Onlar, Süleyman’ın hükümrانlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, "Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!" demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı...”¹⁸¹

Tefsir kaynaklarında bu ayet, İsrâiliyat haberleri ile yorumlanmıştır. İsrâiliyat haberlerine göre Hârût ve Mârût adlı iki melek insanlar arasında hükmetmek için gönderilmiş, ancak şehvetlerine yenik düşüp zina etmiş, şarap içmiş ve küfre düşmüşlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu iki meleği dünyada veya ahirette cezalandırmak arasında muhayyer bırakmıştır. İki melek dünyada cezalandırılmayı tercih edince Bâbil¹⁸² şehrinde bırakılarak insanlara sihir öğrettikleri rivayet edilmektedir.¹⁸³ Sâys, ayetin bu şekilde tefsir edilmesini şiddetli şekilde ret etmektedir. Bu hususun Yahudilerin kaynaklarında geçtiğini ve bu iddianın iki meleğe iftiradan ibaret olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ayetin bu şekilde yorumlanmasının, meleklerin haiz olduğu ismet sıfatına aykırı olması sebebiyle itikadî bir sorun teşkil ettiğine de dikkat çekmektedir.¹⁸⁴

Örnekten anlaşıldığı üzere Sâys'in, İsrâiliyat'a karşı tutumunun son derece katı olduğu görülmektedir. Sâys, Kur'ân'a tâbi olmanın yeterli olduğu, Yahudi ve Hristiyanların kaynaklarına itimat edilemeyeceği, Kur'ân'ı anlamak ve hakkıyla tefsir edebilmek için başka dinlerin kaynaklarına ihtiyaç olmadığı görüşündedir. “Eğer Allah Teâlâ İsrâiliyat'ta yer alan bilgilerde hayır görseydi Kur'ân'da bunu beyan ederdi” akıl

¹⁸¹ el-Bakara 2/102.

¹⁸² Bâbil, eski Mezopotamya'nın en büyük ve en ünlü şehridir. Bkz. Erdem, Sargon, “Bâbil”, DİA, IV, s. 392-395.

¹⁸³ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 89.

¹⁸⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 89.

yürütmesiyle İsrâîlî haberler ile tefsir etmenin meşruiyetini ret etmektedir.¹⁸⁵ Yukarıdaki örnekte geçtiği üzere bazı İsrâîlî haberlerin itikadî problemlere yol açması Sâys'in bu tutuma sahip olmasının sebeplerinden sayılabilir.

B. FIKHÎ TEFSİR METODU

Sâys'in eserinde takip ettiği fikhî tefsir metodu farklı açılardan incelenmeye çalışılacaktır.

1. İttifak ve İcmâ

Sâys'in tefsirinde ele aldığı ahkâm ayetinde, herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığı durumlarda ittifak veya icmâ kaydı zikretme ihtiyacı hissetmeksizin ayetten çıkarılan hükmü belirtmekle iktifa ettiği görülmüştür. Müellif daha çok ahkâm ayetiyle ilgili ihtilaflı yönleri ele almadan önce ittifak veya icmâ edilen hususları açıkça belirtmektedir. Örneğin, Nisâ suresi 25. ayette ancak efendilerinin izni şartıyla cariyelerin evlenebileceği hükmü üzerine âlimlerin ittifak ettiklerini belirtir.¹⁸⁶

İcmâ kaydına örnek olarak Nisâ suresi 3. ayet verilebilir: *“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”*¹⁸⁷ Bu ayetten çıkarılan hükme göre aynı anda dört eşten fazlasıyla nikâhlı olmak icmâen caiz görülmemiştir. İcmâ bir zamanda hâsıl olduktan sonra, bazı grupların buna aykırı iddialarda bulunmalarının icmâyâ zarar vermeyeceğini de vurgulamaktadır.¹⁸⁸

2. İhtilaf ve Sebepleri

Sâys fikhî ihtilafları ve ihtilafların sebeplerini incelemeye özen göstermiştir. Ahkâm tefsirinde taassuptan uzak bir şekilde önce farklı görüşleri zikreder. Ardından görüş sahiplerinin dayanaklarını inceler. Görüş sahiplerinin dayandıklarını, delillerini

¹⁸⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 538.

¹⁸⁶ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 522

¹⁸⁷ en-Nisâ 4/3.

¹⁸⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 435.

tartışır ve gerekli gördüğünde tenkit eder. Örneğin gusül ile ilgili ayeti¹⁸⁹ tefsir ederken mazmaza¹⁹⁰ ve istinşakın¹⁹¹ vacip olup olmadığını tartışmıştır. Mâlikî ve Şafiîlere göre bu ikisi gusle dâhil olmadığı için vacip görülmemişken, Hanefî ve Hanbelîler vacip görmektedir. Sâ'yis, akabinde mezheplerin delillerini ele almaktadır. Mâlikî ve Şafiîler, Hz. Peygamber'in sadece üç kere vücuda suyu dökerek gusül aldığını ifade eden bir hadise¹⁹² dayanmışlardır. Hanefî ve Hanbelîler ise guslün bedenın bütün azalarının yıkanmasını gerektirdiği için ağız ve burun gibi yıkanması mümkün olan azaların da yıkanmasını vacip görmüşlerdir.¹⁹³

Sâ'yis, Mâlikî ve Şafiîlerin görüşünü tenkit etmiştir. Delil aldıkları hadisteki maksat gusülden sonra abdest almanın gerekmediğidir. Birçok sahabînin de hadisi bu doğrultuda anladığını belirtmektedir.¹⁹⁴

Sâ'yis'in tefsirinde ihtilaf eden gruplar şöyle sıralanabilir:

1- En yaygın olarak dört Sünnî fıkıh mezhebi olan Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri arasında ihtilafları ele almıştır.

2- Dört mezhebin dışında olan Caferî, Zâhirî ve Evzaî gibi sünnî olmayan veya takipçisi kalmayan mezheplerin görüşlerine de tefsirinde yer vermiştir.¹⁹⁵

3- Sahabe ve tabiîn arasındaki ihtilaflara da tefsirinde rastlamak mümkündür.¹⁹⁶ Ancak tabiîn arası ihtilafların tefsirinde daha fazla yer aldığı söylenebilir.

¹⁸⁹ el-Mâide 5/6.

¹⁹⁰ Mazmaza, ağıza dolu dolu su verip çalkalama. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 348; Şener, Mehmet, “*Gusül*”, DİA, XIV, s. 213.

¹⁹¹ İstinşak, abdest ve gusülde buruna su verme, burnun iç kısımlarını yıkama. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 268; Şener, “*Gusül*”, DİA, XIV, s. 213.

¹⁹² Müslim, Hayız 3.

¹⁹³ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtı'l-Ahkâm*, I, 683-684.

¹⁹⁴ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtı'l-Ahkâm*, I, 684.

¹⁹⁵ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtı'l-Ahkâm*, I, 181.

4- Ahkâm tefsirinde lügat/dil âlimleri ile fakihler arasındaki ihtilaflara değinmektedir.¹⁹⁷

3. Fıkıh Usulüne Göre Tefsir Metodu

a. Tahriç

İlimlere göre farklı anlamlara gelen tahriç, Fıkıh ilminde şöyle tarif edilmektedir: “Mensup olduğu müçtehitlerin istinbat ettikleri nasslara, kâidelere, asıllara dayanmak suretiyle şer’î hükümleri elde etmeye çalışmaktır”.¹⁹⁸ Sâyis eserinde özellikle tahricin bir çeşidi olan fer’î hükümlerden kâide elde etme (*tahrîcû’l-usûl mine’l-fürû’*) yöntemini kullanmıştır. Örneğin, Bakara suresi 198. ayette “*Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin; O’nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.*” Mescid-i Haram’da Allah’ı zikretme emri Arafat’tan ayrıldıktan sonra olmasıyla kayıtlanmıştır. Dolayısıyla Arafat’tan ayrılabilmek için öncesinde Arafat vakfesinde bulunmanın gerektiği doğrultusunda akıl yürütülmüş ve vakfenin vacip olduğu hükmü bu ayetten istinbat edilmiştir. Sâyis’in ayetten tahriç ettiği kâide şudur: “ما لا يتم الواجب إلا بوجوده فهو واجب” (Vacibin kendisiyle tamamlanması için mevcut olması gereken de vaciptir).¹⁹⁹

b. Şer’u Men Kablenâ

Sâyis’in tefsirinde şu usul kâidesi birden çok yerde geçmektedir: “Şer’u men kablenâ nesih olduğu bilinmedikçe bizim için geçerlidir.”²⁰⁰ Sâyis, Mâide suresi 44. ayeti tefsir ederken şer’u men kablenâ hakkındaki tutumunu açıklamaktadır. Bu ayetten bir grup âlimin, şer’u men kablenânın nesh olduğuna dair bir delil bulunmadıkça Müslümanlar için de bağlayıcı olduğu hükmünü çıkardığını belirtmektedir. Bu hususta

¹⁹⁶ Sahabe arasındaki ihtilaf örneği için bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 472 ve II, 268; Tabîîn arasındaki ihtilaf örneği için bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 177, 483; II, 273.

¹⁹⁷ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 239.

¹⁹⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 537.

¹⁹⁹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 258.

²⁰⁰ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 157, 178, 721; II, 530.

ayette yer alan “*Tevrat’ta nur ve hidayet vardır*” ifadesine dayanmışlardır. Sâys “eğer Kur’ân’a göre Tevrat’ın tamamı mensuh olsaydı bu şekilde tavsif edilmezdi” şeklinde bir açıklamada bulunur. Hidayet ve nurun yalnızca akâide yorulmasını isabetli görmemektedir.²⁰¹

Sâys, Sebe’ suresi 13. ayette yer alan Süleyman kıssasında heykeller ile ilgili hüküm hakkında şer’u men kablenâ olsa da, İslam şariatında heykellerin yapılması yasaklandığı için Süleyman şariatına göre hükmü belirlemeyi caiz görmediğini belirtmektedir. Zira Süleyman şariatındaki bu hüküm son şariatla nesh edilmiştir.²⁰²

c. Örf ve Vakıayı Gözeterek Tefsir

Sâys’in ayetlerde örfü dikkate alarak hükümleri çıkardığı söylenebilir. Zira fıkıhın genel bir kuralı “âdet muhakkemdir”²⁰³ kâidesidir. Bu sebeple Sâys ayetleri tefsir ederken örfün dikkate alınması gerektiğine, örfün hüküm ve kapsamını belirlemede önemli bir faktör olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Ahzâb suresi 53. ayetinde yer alan “*yemeği yiyince de hemen dağılın*” emrinin sınırlarının örfe göre belirleneceğini belirtmektedir. Dolayısıyla yemekten sonra evde bir müddet daha oturulması örfen yerleşmişse bunun mubah olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁴ Bu örnekte görüldüğü üzere Sâys’in örfü dikkate alarak ahkâm ayetleri tefsir etmeye özen göstermesi toplumda yerleşmiş bir uygulamanın hükümleri belirlerken ne kadar önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde toplumsal realiteden uzak bir şekilde belirlenen hükümlerin benimsenmesi ve tatbik edilmesi zorlaşacaktır.

Sâys yaşadığı fıkıh problemlerini de ahkâm tefsirinde ele almıştır. Modern dönemde yazılmış bir ahkâm tefsiri olarak bu özelliğiyle öne çıkmaktadır. Özellikle klasikte bazı hükümlerin gerekçelerinin, modern dünyanın getirdiği yeni meselelere cevap vermediği veya bu gerekçelere istinaden yeni meselelere hüküm vermenin hatalı olduğuna dikkat çeker. Örneğin, Süleyman kıssasında heykellerin yapılmasına izin

²⁰¹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 721.

²⁰² es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 530.

²⁰³ Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, Tibyan Yayıncılık, 2015, s. 105.

²⁰⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 499.

verilmesinin günümüzde fotoğraf çekilmesine cevaz veren dayanak olarak gösterilmesi gibi.²⁰⁵ Yukarıda belirttiğimiz üzere Sâyis bu hükmün İslam şeriatıyla nesih olduğunu söylemiştir.²⁰⁶ Ayrıca bu hususun dayanak olarak verilmesinin uygun olmadığını da belirtmektedir. Zira fotoğraf çekmek bir tasvir değil daha çok aynanın yansımına benzemektedir. Fotoğraf bu yansımanın “hapsedilmesi” yani kayıt edilmesi anlamına gelir. Sâyis, bu sebeple hüküm vermeden önce dayanağın doğru tespit edilmesi gerektiğine işaret eder. Mubah olan bir şeyin haram kılınmasının anlamsız olacağını ifade etmektedir.²⁰⁷ Ayrıca insanların fotoğraf çekmeye ihtiyaç duyduklarını belirtir.²⁰⁸ Bu sebeple Sâyis’in hükümleri belirlerken insanların günlük ihtiyaçlarını ve toplumdaki mevcut vakıayı gözetten bir fıkıh anlayışına sahip olduğu, bu anlayışının da tefsirine yansıdığı söylenebilir.

d. Hükümlerin Sebepleri ve Hikmetleri

Sâyis ahkâm tefsirinde bazı hükümlerin sebeplerini²⁰⁹ ve hikmetlerini maddeler halinde ele almıştır. Örneğin Bakara suresi 275. ayette ribânın haram kılınmasının hikmetlerini üç maddede incelemiştir:

1. Karşılığı olmadan bir kişinin malını almak anlamına geldiği için bu yasak kılınmıştır.
2. İnsanları ticaret ve üretimden alıkoyarak ihtiyaçları olan ürün ve pazarın oluşmasına engel olmaktadır.
3. İnsanlar arası iyiliğin ve dayanışmanın temeli olan karz-ı hasen²¹⁰ uygulamasının yok olmasına sebep olmaktadır. Faiz alındığında yardımlaşma amacıyla borç verebilecek kimse kalmadığında artık sadece zenginler daha zengin, fakirler ise daha fakir olmaktadır.²¹¹

²⁰⁵ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 531.

²⁰⁶ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 530.

²⁰⁷ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 531.

²⁰⁸ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 532.

²⁰⁹ Teyemmüm alma hükmünün sebepleri örneği için bkz. es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 565.

²¹⁰ Karz-ı hasen, faizsiz olarak verilen borç. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 293.

²¹¹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 356-357.

Tahminimizce Sâys'in bu hikmetleri zikretmesindeki amacı, hükümlerin niçin helal veya haram kılındıklarını daha iyi açıklamak ve okuyucuya hükümlerin altında yatan ilahî hikmetleri sunmaktır. Bu sayede hükümlerin daha kolay benimsendiği söylenebilir.

4. Ayetten Çıkarılan Hükümler

Sâys ahkâm ayetlerini birçok açıdan detaylıca inceledikten sonra “ayetlerden çıkarılacak hükümler” başlığıyla maddeler halinde hükümleri sıralamaktadır. Bu sistematik yazım tarzı modern ahkâm tefsirlerinde daha sık görülmektedir. Zira uzun fikhî ihtilaflarla ilgili delillerin karşılaştırmasında, hangi hükümlere varıldığının okuyucunun gözünden kaçmaması için Sâys buna ihtiyaç duymuş olabilir. Bu bakımdan eserin öğretici pedagojik bir yönü de vardır. Örneğin Mâide suresi 1. “*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder*” ayetinden çıkarılacak hükümleri sıralamaktadır:

1. İslâm'ın mükellef kıldıklarını ifa etmek.
2. İnsanlar arasındaki oluşturulan akitlere riayet etmek.
3. Mehir ve nafakayı vermek.
4. Müste'menin²¹² malını ve canını muhafaza etmek.
5. Vedî'a²¹³, ariyet²¹⁴ ve rehîne²¹⁵ akdi gereği emanete sahip çıkmak ve zarar görmemiş şekilde sahibine iade etmek.²¹⁶

²¹² Müste'men, kendisine eman verilen kimse. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 431.

²¹³ Vedî'a, korunması için bir kimseye emanet bırakılan mal. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 600.

²¹⁴ Âriyet, menfaati birine bedel karşılığı olmaksızın rücuu kabil olmak üzere filhal temlik olunan mal. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 31.

²¹⁵ Rehîne, bir şeyi rehin etmek manasınadır. Bir malı, ondan tamamen veya kısmen alınması mümkün olan malî bir hak karşılığında o hak sahibinin veya başkasının elinde rıza ile mahpus ve mevkuf kılmasıdır. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 477.

²¹⁶ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 656.

Sâ'is, ayetin genel anlamından birden fazla hüküm çıkarmış başka bir ifadeyle birçok hükümle ilişkilendirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÖZGÜNLÜK BAKIMINDAN SÂYİS'İN AHKÂM TEFSİRİ

Kişi veya eser açısından özgünlük, o kişi veya eseri başkalarından veya diğerk eserlerden ayıran yönlerini ifade eder. Kişinin sadece kendisine mahsus görüşleri, buluşları, fikirleri, düşünceleri onun özgün yönünü ifade eder. Ancak burada biz özgünlüğü biraz daha geniş bir anlamda kullanarak Sâyis’in ahkâm tefsirindeki kimliğini ve yaklaşımını ortaya koyan yönleri kastettik. Sâyis’i, daha önceki eserlerden nakil yapmakla yetinmeyip meselelerle ilgili görüşleri değerlendirip onlar arasında tercihlerde bulunabilmesi veya belli bir bakış açısı içerisinde kalmayıp perspektifini genişletebilmesini onun özgün yönü olarak kabul ettik.

I. MUKAYESE VE TERCİH YAPABİLME

Sâyis ahkâm tefsirinde, görüşler arası tercihini ifade eden bazı lafızları kullanmaktadır. Bu lafızlar genellikle fıkıh kitaplarında kullanılan lafızlara benzemektedir. Sâyis’in bir fakih olması ve eserin bir ahkâm tefsiri olması bu benzerliğin sebebi olabilir. Sâyis’in görüşlerini incelemeye çalışacağımız üçüncü bölümde öncelikle tercihlerini hangi lafızlarla ifade ettiği ve nasıl tercihte bulunduğunu bahse konu etmeyi uygun görüyoruz.

A. R-C-H KÖKLÜ TERCİH LAFIZLARI

Sâyis’in ahkâm tefsirinde en çok kullandığı tercih lafızları r-c-h köklüdür. Bunlar *râcih*, *ercah*, *yuraccahu* ve *mercuha* lafızlarıdır.

1. Râcîh

Tercih edilen delil veya ispat vasıtasına râcîh denilmektedir.²¹⁷ Sâys, Nisa suresi 24. ayetinde “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً” yer alan istimta’ fiiline istinaden mut’a nikâhının cevazı için bu ayetin delil alınmasını tartışmaktadır. Cumhura göre bu ayetin mut’a’nın cevazına delil olduğunu ancak sonradan nesh edildiğini, İbn Abbas’a göre ise nesh edilmediğini söylemektedir.²¹⁸ Ardından Sâys söz konusu ayetin mut’a hakkında nazil olmadığı ve nesh edilmediği görüşünün tercihe şayan (râcîh) görüş olduğunu belirtmektedir. Mut’a hükmünün sünnet ile sabit olduğunu ve Hayber günü Hz. Peygamber’in yasaklamasıyla nesh edildiğini ifade eder.²¹⁹

2. Ercah

Sâys’in ahkâm tefsirinde kullandığı bir diğer tercih lafzı ercah’tır. Ercah tercihe daha şayan manasına gelmektedir. Eserinde Bakara suresi 228. ayetin ihtiva ettiği kurû’ kelimesini tefsir ederken mezheplerin bu kelimeye verdikleri farklı anlam sebebiyle çıkardıkları hükümler ve delillerini tartışmaktadır. Kurû’ kelimesini tuhr yani kadının temizlik dönemi olarak anlayanların delillerini zikreder. Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhebinin benimsediği bu görüş cumhuru temsil etmektedir. Ancak Hanefî mezhebinin görüşü buradaki kuru’ kelimesinin hayız manasına geldiği doğrultusundadır. Bu görüşün delillerini zikrettikten sonra konunun iki görüşe de muhtemel olduğunu ancak kanaatine göre Hanefî mezhebinin görüşünün daha “ercah” olduğunu beyan etmektedir.²²⁰

3. Yuraccahu/Turaccahu

Sâys’in ahkâm tefsirinde r-c-h köküne dayalı olarak kullandığı diğer bir tercih lafzı fiil sıygasında olan yuraccahu veya turaccahu’dur. Yuraccahu /Turaccahu “tercih edilir” manasına gelmektedir. Eserinde Bakara suresi 219. ayetinde yer alan hamr meselesini tefsir etmektedir. Ayette yer alan “hamr” a Hicaz ve Irak ekollerinin verdiği

²¹⁷ Özen, Şükrü, “Tercih”, DİA, XL, s. 484.

²¹⁸ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 516.

²¹⁹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 517.

²²⁰ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 307-308.

anlam sebebiyle oluşan ihtilafı tartışmaktadır. Burada Hicaz Ekolü İmam Mâlik, Şafî, Ahmed. b. Hanbel ve muhaddislerin cumhuru olarak belirtilmektedir. Hicaz Ekolüne göre ayette yer alan hamr kelimesi sarhoş edici nitelikteki üzüm suyu ve başka sıvıları ifade eder.²²¹ Irak Ekolü ile kastedilen ise Ebu Hanife, İbrahim Nehâî, Süfyan es-Sevrî, İbn Ebî Leyla ve İbn Şübrûme'dir. Bu âlimlere göre hamr sadece üzüm suyundan üretilen sarhoş edici içeceklere denilmektedir. Başka maddeden üretilen sarhoş edici sıvılar nebiz kategorisinde değerlendirilmektedir.²²²

Bu ihtilaftan çıkan sonuca göre Ehli Hicaz'a göre sarhoş edici olan bütün içecekler (ister üzüm suyundan olsun veya olmasın) çoğu haram olduğu gibi azının içilmesi de haramdır. Ehli Irak'a göre ise bir kişinin şarap dışında nebizden sarhoş olmayacak kadar içmesi mubah sayılmaktadır. Sâysis, iki tarafın delillerini tartıştıktan sonra şöyle söyler: "İki tarafın delilleri üzerinde derin düşünüldükten sonra bize göre Hicaz ehlinin görüşü tercih edilir. Çünkü sahabe ayette yer alan hamr kelimesinin kapsamına bütün nebizlerin girdiği şeklinde anlamışlardı. İnsanlar arasında Arap dilini en iyi bilenler onlardı."²²³

4. Mercuh

Sâysis'in ahkâm tefsirinde r-c-h köküne dayalı olarak kullandığı bir diğer tercih lafzı mercuh'tur. Mercuhun manası terk edilen, tercih edilmeyendir.²²⁴ Eserinde Nûr suresi 2. ayette zinanın haddini incelemektedir.²²⁵ Bu ayeti tefsir ederken eşcinselliğin (livâta) cezasını tartışmaktadır. Şafîiler eşcinselliğin hükmünü zina haddi kapsamında değerlendirmektedir. Hanefîler ise eşcinsellik için had cezasının bulunmadığına, bu nedenle tazir cezası verileceğine hükmetmişlerdir. Hanbelî mezhebine göre eşcinselliğin hükmü ölüm cezasıdır. Sâysis, Şafîî mezhebinde ölüm cezası verilmesinin mercuh olan görüş olduğunu belirtmektedir.²²⁶

²²¹ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 277.

²²² es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 278.

²²³ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 281.

²²⁴ Bkz. Özen, Şükrü, "Tercih", DİA, XL, s. 484.

²²⁵ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 255.

²²⁶ es-Sâysis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 269-70.

B. SAHİH-ESAH

Sâyis'in ahkâm tefsirinde kullandığı tercih lafızlarından bir kısmı s-h-h kökünden türetilen ıstılahlardır. Bunlar esah, sahih ve yesıhhu ıstılahlarıdır.

1. Esah

Sâyis ahkâm tefsirinde iki sahih görüşten daha kuvvetli gördüğü görüşü tercih ettiğini ifade etmek için “esah” lafzını kullanmaktadır. Sahihin mukabili sahih olarak derecelendirilen bir görüş olmayabilir. Ancak esah denildiğinde mukabilinde bir sahih görüş olduğuna işaret vardır. Dolayısıyla iki sahih görüş arasında daha sahih olanı ifade etmek daha kuvvetli bir tercihtir. Bu sebeple esahın, Sâyis'in kullandığı s-h-h köklü tercih lafızları arasında birinci sırada yer aldığı söylenebilir.

Sâyis, Mâide suresinin 5. ayetinde yer alan hastalık sebebiyle teyemmüm cevazını tefsir ederken cevazın kapsamını detaylandırmaktır. Su ile abdest alındığında hastalığın ağırlaşması veya iyileşmenin yavaşlamasından endişe ediliyorsa teyemmüm alınmasının İmam Şafî'nin “esah” görüşüne göre caiz olduğunu ifade etmektedir.²²⁷

2. Sahih

Sâyis'in eserinde kullandığı bir diğer tercih lafzı “sahih”tir. Sahih doğru olan, sıhhatli olan manasına gelmektedir. Sâyis bu lafzı, kendi nezdinde doğru olan görüşü ifade etmek için kullanmaktadır.

Sâyis, Muhammed suresinin 4. ayetinde “*Kâfirlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun*” kısmını tefsir ederken kâfirlerden maksadın kimler olduğunu tartışmaktadır. Bir kısım âlimlere göre burada kâfirler ile kastedilenin müşrikler olduğunu belirtmektedir. Ancak Sâyis, İbn Abbas'ın görüşünü nakletmektedir: “Burada kâfirlerden kasıt zimmî statüsünde ve Müslümanlarla barış anlaşması olmayanlardır”. Sâyis bu görüşü “sahih” olarak nitelemektedir. Gerekçesi ise ayetin âmm olduğu ve tahsise gidilmesi için delil olmadığıdır.²²⁸

²²⁷ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 684-685.

²²⁸ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 553.

3. Yesihhu

Sâyis'in ahkâm tefsirinde s-h-h köküne dayalı olarak kullandığı bir diğer tercih lafzı “yesihhu”dır. Fiil sıygasında olan bu kelime sahih, doğru olmak manasına gelmektedir. Nisa suresi 43. “*Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin*” ayetini tefsir ederken teyemmümü mubah kılan unsur tartışmaktadır. Ayetin zahirinden, hasta veya yolcu kimsenin su bulamadığında teyemmüm edebileceği anlaşılmaktadır. Ancak hastanın yanında su bulunsa bile hastalığı sebebiyle suyla abdest alması kendisine zarar vermesi durumunun da teyemmüm yapmayı mubah kıldığını ifade etmektedir.²²⁹

C. ZAHİR

Sâyis'in ahkâm tefsirinde kullandığı bir diğer tercih lafzı “zahir”dir. Zahir sözlükte “açık, berrak, aşikâr olmuş” manasına gelmektedir.²³⁰ Bakara suresinin 238. ayetinde yer alan “*Namazlara ve orta namaza devam edin.*” ifadesinde ‘salât-ı vustâ’ ile kastedilenin ne olduğu hususunda ihtilaf edildiğini ve yedi farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. Sâyis mananın eksik kalacağı düşüncesiyle manayı tayin eden bir görüşü tercih etmemektedir. Bunun yerine ilahî hikmet ile açıklamada bulunmaktadır. Salât-ı vustâ olarak müphem bırakılmasının hikmeti bütün namazlara teşvik ederek salât-ı vustâyâ isabet etmek için gayret etmeyi sağlamaktır. Zahir yani ayetteki ibarenin ortaya koyduğu mananın bu olduğunu ifade etmektedir.²³¹ Bu, Ramazan ayının son on gününde Kadir gecesini aramak ve isabet etmek için gayret etme durumuna benzemektedir.

D. ŞAHSÎ KANAATİNİ İFADE EDEN LAFIZLAR

Sâyis şahsî kanaatini ve tercihini ifade ederken “biz de buna meylediyoruz” veya “biz de böyle görüyoruz” anlamına gelen lafızları kullanmaktadır.

²²⁹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 568.

²³⁰ Dönmez, İbrahim Kâfi, “*Zâhir*”, DİA, XLIV, s. 85.

²³¹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 342.

1. Zehebna ileyhi

Sâyis, ahkâm tefsirinde görüşünü “zehebna ileyhi” yani “bu görüşteyiz, mezhebimiz bu doğrultudadır” ile ifade etmiştir. Eserinde Fatiha suresini tefsir ederken Namazda Fatiha suresini okuma vücutiyetini tartışmaktadır.²³² Sâyis Hanefîlerin delil aldığı Ebu Hureyre’in rivayetini tercih etmiştir. Bu rivayette Hz. Peygamber namazının tam olmadığına işaret ederek tekrar kılmasını emrettiğinde şöyle buyurmuştur: “Namaza kalktığın zaman, abdestini al, kibleye yönel ve tekbir getir, sonra sana Kur’ân’dan kolay geleni oku...”²³³ Burada Hz. Peygamber Fatiha suresinin okunmasını değil Kur’ân’dan kolay gelenin okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu delile dayanarak Hanefîler “فاقرؤا ما تيسر من القرآن”²³⁴ ayetinden farz olan kıraat için muhayyerlik hükmünü çıkarmışlardır. Sâyis, “bizim görüşümüz bu doğrultudadır” ifadesiyle tercihi ifade etmiştir.²³⁵

2. Nerâ

Sâyis ahkâm tefsirinde şahsî görüşünü en fazla “nerâ” lafzıyla ifade etmektedir. Nerâ “görüşümüz, böyle görüyoruz” anlamına gelmektedir. Örneğin Nûr suresinin 3. ayetinde “Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır” ifadesini şöyle tefsir etmektedir. Ayetin zahirî manasıyla anlaşılması durumunda vakıyyla mutabık olmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla zina eden birinin, iffetli bir mümine ile evlenebilmesinin caiz olduğu görüşünde olduğunu belirtmektedir.²³⁶

Tercih Lafızları araştırmamız sonuçları:

Sonuç olarak Sâyis’in ahkâm tefsirinde kullandığı tercih lafızları açısından şu değerlendirmeleri yapmamız mümkündür:

²³² es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 34-37.

²³³ Buhârî, Ezan, Babu vücuti'l-kıraat li'l-İmam ve'l-Me'mum 757; Müslim, fi's-Salâ (397).

²³⁴ el-Müzzemmil 73/20.

²³⁵ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 36.

²³⁶ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 274.

- Eserinde kullandığı tercih lafızları, Sâ'is'in kabul ettiği veya etmediği görüşleri kolay ve açık bir şekilde tespit etmeyi mümkün kılmaktadır.
- Sâ'is'in daha çok r-c-h kökünden türüyen tercih lafızlarını kullandığı tespit edilmiştir. Ercahın râcihten, râcihin de yuraccâh'tan daha güçlü bir tercih lafız olduğu söylenebilir. Bu durum, zikredilen görüşlerinin hepsinin doğru olma ihtimali bulunduğunu, ancak içlerinden birisinin bir yönüyle diğerlerinden öne çıktığını gösterir.
- Sâ'is'in s-h-h köklü kullandığı tercih lafızlarından esah lafzının sahihten daha güçlü olduğu söylenebilir. Zira esah, sahih görüşler arasından daha sahih olanı tercih etmeyi ifade ederken, sadece sahih görüş olduğu söylendiğinde tercih edilmeyen mukabilindeki görüş zayıf olabilir. Sahih ile râcih arasındaki fark da bu durumda ortaya çıkar. Sahih görüşlerin birden fazla olması durumunda içlerinden kabul edilebilme ihtimali daha yüksek görünen râcih olarak nitelendirilir.
- Sâ'is'in eserinden mezhep taassubu olan bir âlim olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ihtilaflı hususlarda tarafların delillerini objektif bir şekilde tartışmakta ve delili kuvvetli bulduğu görüşü tercih etmektedir. Tercih etmeyip ret ettiği görüşleri de niçin ret ettiğini izah etmektedir.
- Mezheplerin görüşlerinden farklı bir görüşü varsa şahsî kanaatini temsil eden tercih lafızları kullanarak görüşünü ifade etmiştir. Bu durum şahsî görüşlerini tespit etmeyi mümkün kılmaktadır. Şahsî görüşlerinin daima Müslümanların durumunu göz önünde bulunduran minvalde olduğu söylenebilir.

II. MEZHEP SERBESTLİĞİ İÇİNDE OLABİLME

Ahkâm tefsirleri açısından mezhep ifadesi daha ziyade fıkıh mezheplerini ifade eder. Fıkıh mezhepleri açısından da İslam dünyasında dört ana mezhep yaygındır: Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelîlik. Belli bir mezhep anlayışının hâkim olduğu bölgelerde o mezhep içerisinde ortaya konan görüşlerle iktifa edilip edilmemesi, o mezhebin usulüne bağlı kalınıp kalınmayacağı bir tartışma konusudur. Bu nedenle klasik dönemde yazılan ahkâm tefsirlerinde belli bir mezhep yaklaşımının ağırlığı

hissedilir. Modern dönem ahkâm tefsirlerinde müfessirlerin bu konuda geleneği mi devam ettirdikleri yoksa mezhep görüşlerini birer zenginlik olarak mı değerlendirdikleri üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu açıdan Sâ'yis'in eserinde meseleleri tek bir mezhep sistemi içerisinde değerlendirmeyip daha geniş bir çerçevede değerlendirdiği ve yerine göre mezhep görüşleri arasında tercihlerde bulunduğu görülmektedir.

A. HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH

Sâ'yis ahkâm tefsirinde Kâbe'nin kapsamı hakkındaki mezhepler arası ihtilafı incelemekte ve Hanefî mezhebinin görüşünü tercih etmektedir. Eserinde Bakara suresi 144. ayetini *“Elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün”* tefsir ederken ayette yer alan kiblenin yani Kâbe'nin kapsamının ne kadar olduğu, sadece Kâbe'ye yönelmenin yeterli olup olmadığı yoksa bizzat Kâbe'nin kendisine isabet ederek mi kılınması gerektiği gibi soruları mezheplere göre ele almaktadır.²³⁷

Müslümanlar arasında namazda kibleye yönelmenin farz olduğu hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Şafîîler ve Hanbelîlere göre Kâbe'yi görebilen kimsenin bizzat Kâbe binasına isabet ederek yönelmesi gerekir. Aksi takdirde kibleye yönelmemiş sayılır ve namazı geçersiz olur. Kâbe'yi göremeyen için ise isabet etme gayreti ve niyeti olması gerekir.²³⁸

Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre, Kâbe'yi görebilen kimsenin bizzat Kâbe binasına isabet ederek namazını kılması gerekir. Kâbe'yi göremeyen kimsenin ise sadece Kâbe cihetine yönelmesi yeterli görülmüştür. Sâ'yis de ayette yer alan “şatr” kelimesinin cihet manasına gelmesi sebebiyle Hanefî ve Mâlikîlerin görüşünü tercihe şayan olduğunu belirtmektedir.²³⁹

²³⁷ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 124.

²³⁸ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 127-128.

²³⁹ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 129.

B. ŞAFİÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH

Sâyis ahkâm tefsirinde evlenilmesi haram olan kadınlar konusunu Nisa suresinin 22. ayetini “*Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin*” tefsir ederken incelemiştir. Mezhepler arasında ihtilaf edilen mesele, bir kişinin, babasının veya oğlunun eşiyle zina etmesi halinde sıhriyetin oluşup oluşmadığıdır.²⁴⁰ Fakihler böyle bir davranışta bulunmanın haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak Hanefîlere göre bir şeyin haram kılınmış olması yapıldığında hukuki sonuçlar doğurmasına engel değildir. Dolayısıyla bir kimse babasının veya oğlunun eşiyle zina etmesi halinde sıhriyetten kaynaklanan hukuki sonuçlar doğar ve evlenilmesi yasak olanlar kategorisine dâhil edilir. Hanefîler genel olarak burada zina edilmesine nikâh şüphesini öne sürerek hakların korunması için sıhriyetin doğduğunu kabul etmektedirler.²⁴¹

Şafîîlere göre ise bir kişinin babasının veya oğlunun eşiyle zina etmesi sıhriyet bağını gerektirmez ve kadını babasına veya oğluna haram kılmaz. Helal olan bir akdin doğurduğu hukukî bir sonucu, haram kılınan bir akdin doğuramayacağını öne sürmektedirler. Nasıl ki nesep zina ile sabit olmuyorsa tahrim de (evlenilmesi haram olmak) zina ile sabit olmamaktadır.²⁴²

Sâyis, akla daha uygun gördüğü için Şafîîlerin görüşünü tercih etmekte ve benimsemektedir.²⁴³

C. MALİKÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH

Sâyis’in ahkâm tefsirinde Mâlikî mezhebinin görüşlerini de tercih ettiği görülmektedir. Eserinde Bakara suresinin 173. ayetini “*Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı*” tefsir ederken ayette yer alan

²⁴⁰ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 497.

²⁴¹ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 499-500.

²⁴² es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 500.

²⁴³ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 500-501.

haram kılınanların leş, kan ve domuz eti ile sınırlı olup olmadığını mezheplerin görüşlerine göre ele almaktadır.²⁴⁴

Sâys, ayetin hasr ifade ettiğini, yani haram kılınanların ayette zikredilenlerden ibaret olduğunu ve bunların dışındakilerin ayetin zahirine göre mubah olması gerektiğini söyler. Ancak hadislerde, ayette zikredilenlerin dışında da bazı hayvanların yenmesinin haram kılındığını ve bu sebeple bir teâruz meydana geldiğini ifade etmektedir.²⁴⁵

Hadislerde yasaklanan hayvanların haram kılındığını benimseyenler hadislerin ayeti nesh ettiğini ve böylece tearuzun giderildiğini söylemektedirler. İmam Mâlik ise hadislerde belirtilen yasağı tahrim değil kerahete yorarak ayetin dışında belirtilen hayvanların yenilmesinin mekruh olduğunu benimsemektedir. Böylece ayet ile hadisler arasında bir nesih ilişkisi olmadığını savunmaktadır. Sâys Mâlikîlerin bu görüşünün akla daha uygun olduğunu belirterek tercihini ifade etmektedir.²⁴⁶

D. HANBELÎ MEZHEBİNE GÖRE TERCİH

Sâys'in ahkâm tefsirinde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) veya Hanbelî mezhebinin görüşünü tercih ettiği tarafımızca tespit edilememiştir.

Sâys'in bir meseleyle ilgili mezhep görüşleri arasında tercihlerde bulunuyor olması, onun bir meseleyi çözümü kavuştururken kendisini bir mezhep görüşleriyle sınırlı tutmadığını göstermektedir. Ancak yine de tercihleri İslam dünyasında yaygın olan mezhepler çerçevesinde kalmaktadır.

III. YENİ GÖRÜŞLER ORTAYA KOYABİLME

Sâys eserinde herhangi bir mezhebe bağlı kalmadığı gibi dört mezhep dışında görüşler de ortaya koymuştur. Burada Sâys'in ahkâm tefsirinde dört Sünni mezhep dışındaki şahsî tercihleri ve görüşleri temsil gücü yüksek örnekler ışığında incelenecektir.

²⁴⁴ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 145-148.

²⁴⁵ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 146.

²⁴⁶ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 147-148.

A. KUR'ÂN'A ABDESTSİZ DOKUNMAK

Sâ'yis eserinde Vâkıa suresi 79. ayeti “Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir” tefsir ederken Mushaf’a abdestsiz dokunmanın hükmü meselesini detaylıca incelemektedir.²⁴⁷ Dört Sünnî mezhep, ayette yer alan “mutahharûn” kelimesini küçük ve büyük hades halinden temiz olmak şeklinde yorumlayarak Mushaf’a dokunmak için abdestli olmayı şart koşmuşlardır.²⁴⁸

Ancak Sâ'yis cumhurun görüşünü tercih etmemektedir. Ayette yer alan “mutahharun” kelimesinden maksadın Melekler olduğunu belirtmektedir. Buradaki kitabın Meleklerin elinde olan Levh-i Mahfuz olduğunu ve buna şeytanların temas edemeyeceği ve korunduğu doğrultusunda tefsir etmektedir.²⁴⁹

Akabinde Sâ'yis görüşünü dayandırdığı delilleri ve tercih gerekçelerini detaylıca sunmaktadır:

1. Vâkıa suresi Mekkî bir suredir. Mekkî surelerin özelliği daha çok itikad, tevhid, ahiret vb. konuları ihtiva etmesidir. Mushaf’a dokunmak gibi detaylı cüzi hükümleri ihtiva etmesi ise bu özelliğe uymamaktadır. Bu sebeple ayetin ihtiva ettiği mesele Meleklerle alakalı olsa gerektir.²⁵⁰
2. Bu surenin nazil olduğu zamanda Kur’ân henüz cem edilmedi ve Mushaf denilebilecek bir Kur’ân ortada bulunmamaktaydı. Bu ise insanların karşılaşmadığı, dolayısıyla hükmüne de ihtiyaç duymadıkları bir durum ile ilgili bir ayetin nazil olması manasına gelecektir.²⁵¹
3. Ayette yer alan mutahharûn kelimesi temiz olanlar manasına gelmektedir. Bu kelimeye dayanarak abdestli olmayı şart koşanlar ise mutetahhirûn yani temizlenenler olarak bu ayeti anlamaktadırlar. Hâlbuki ayette böyle bir anlam bulunmamaktadır. Zira başka ayeti kerimede “Allah çokça tevbe

²⁴⁷ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 597-605.

²⁴⁸ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 599.

²⁴⁹ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 601.

²⁵⁰ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 602.

²⁵¹ es-Sâ'yis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 602.

edenleri ve temizlenenleri sever”²⁵² buyrulmaktadır. Bu ayette mutetahhirûn kelimesi kullanılmaktadır. Bu ise temiz olma halinin aktif bir fiil ile sağlanmasını ifade eder.²⁵³

4. Önceki ayette “O, elbette değerli bir Kur’ân’dır. Korunmuş bir kitaptadır”²⁵⁴ ifadesinde “مكنون” kelimesiyle Kur’ân vasıflandırılmıştır. Mekkûn gözlerden ırak gizlenmiş, örtülmüş manasına gelmektedir.²⁵⁵ İnsan ellerinin ona dokunamayacağını ifade eder. Eğer bu ayette Mushaf kastedilseydi bu mekkûn ile vasıflandırılmazdı. Zira Mushaf insanların elinde ve “gizlenmiş, örtülmüş” bir vaziyette değildir.²⁵⁶

Sâyis’in bu konuyu etraflıca incelemesi ve görüşünün gerekçelerini detaylı sunmasının sebebi kanaatimizce cumhura muhalif bir görüş benimsemesi sebebiyle kendini izah etme ihtiyacı hissetmesidir.

B. ÜÇ TALAK İLE BOŞAMA

Sâyis Bakara suresinin 229. ve 230. ayetini tefsir ederken bir mecliste üç talakın hükmünü incelemektedir. “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz” ayetinde üçüncü boşama sonrası beynûnet-i kübrâ gerçekleşmesi sebebiyle ayette belirtilen şart yerine getirilmedikçe tekrar eski eşle nikâh caiz olmamaktadır. Ancak Sâyis insanlar arasında sıkça vuku bulan, bir mecliste peş peşe üçer defa “boş ol” denilmesi sebebiyle üç talakın vaki olup olmadığını ahkâm tefsirinde tartışmaktadır.²⁵⁷

Dört Sünnî mezhebe göre, bir mecliste üç talak ile boşamanın haram olmasına rağmen gerçekleştiğini ve boşamanın geçerli olduğunu belirtmektedir.²⁵⁸ Ancak Sâyis

²⁵² el-Bakara 2/222.

²⁵³ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, II, 603.

²⁵⁴ el-Vâkıa 56/77-78.

²⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâru’s-sâdır, XIII, 361.

²⁵⁶ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, II, 603.

²⁵⁷ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 312-315.

²⁵⁸ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm*, I, 313.

bir mecliste yapılan üç talakı tek saymaktadır. Bu bakımdan dört Sünnî mezhebin görüşüne katılmamaktadır.

Sâys bu görüş farklılığını şöyle açıklamaktadır: Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir döneminde ve Hz. Ömer hilafetinin ilk iki yılında bir mecliste yapılan üç talak bir sayılmaktaydı. Ancak Hz. Ömer erkeklerin bu müsamahalı uygulama sayesinde kolayca ve düşünmeden eşlerini boşadıklarını ve sonra evliliklerine devam ettiklerini tenkit etmekteydi. Bu durumun ruhsatı kötüye kullanma ve suistimale sebep olduğu düşüncesiyle bir mecliste yapılan üç talakı üç sayarak bu suistimalı engellemeye çalışmıştır. Ancak Sâys'in görüşünde esas aldığı Hz. Peygamber dönemindeki uygulamadır.²⁵⁹

Sâys görüşünü sosyolojik açıdan da temellendirmektedir. Eğer Hz. Ömer'in uygulaması esas alınırsa birçok ailenin dağılmasına ve çocukların maddi manevi zarar görmesine sebep olacağını belirtmektedir. Hâlbuki Makâsıd-ı Şeria²⁶⁰ denilen dinin temel maksatlarından birisi neslin korunmasıdır. Bu sebeple dinde Hz. Peygamber'in sünnetinin esas olması ve bu sünnette dinin maksatlarının, Müslümanların maslahatını gerçekleştirmesi halinde tercih edilmesinin evla olacağını belirtmektedir.²⁶¹

C. BİD'Î TALAKIN GEÇERLİLİĞİ

Dört Sünnî mezhebin kabul ettiği ancak Sâys'in farklı bir görüş benimsediği bir diğer mesele bid'î talakın vaki olup olmadığıdır. Ahkâm tefsirinde bu meseleyi Talak suresi 1. ayeti "*Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın*" tefsir ederken incelemektedir.²⁶²

²⁵⁹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 313-314.

²⁶⁰ Makâsıd-ı Şerî'a: Hikmet-i Teşrî ilmi: Şâri Teâla'nın kullarının dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilmeleri için koymuş olduğu hükümleri n gaye ve hedeflerini, umde ve esas ve ilkelerini kavrama ilmi. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 338.

²⁶¹ es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 315.

²⁶² es-Sâys, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 684-67.

Hayız döneminde yapılan talak, sünnete muhalif bir şekilde gerçekleştiği için bid'î talak olarak isimlendirilmektedir.²⁶³ Sâ'is, hayız döneminde boşamanın fakihlerin ittifakıyla haram kabul edildiğini belirtmektedir.²⁶⁴ Ancak ihtilaf edilen husus haram olmakla birlikte hayız döneminde yapılan boşamanın geçerli olup olmadığıdır.

Dört Sünni mezhebin görüşüne göre, bid'î talak haram olmakla birlikte geçerli sayılmıştır. Bunu muamelat akitlerinde itibar edilen “bir şeyin nehy edilmiş olması onun geçerli olmadığını göstermez” anlayışına dayandırmaktadırlar. Örneğin Cuma namazı vaktinde yapılan alışverişler nehyedilmiş olsa da akit geçerli sayılmıştır.²⁶⁵

Sâ'is ise hayız döneminde gerçekleştirilen boşamayı geçerli saymamaktadır. Bu görüşünü, dinen öngörülen şekle uyulmadığı ve sünnete muhalif tarzda vâki olmasıyla gerekçelendirmektedir. Ayrıca tefsirinde Ebu Zubeyr rivayetiyle istidlal etmektedir. Ebu Dâvûd'un Ebu Zubeyr'den rivayetine göre Ebu Zubeyr, Abdurrahman b. Eymen'i İbn Ömer'e şunları sorarken işitmiştir: “*Karısını hayız durumunda iken boşayan kimse hakkında ne düşünürsün? İbn Ömer dedi ki: Hz. Peygamber döneminde İbn Ömer eşini hayız durumunda iken boşadı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e bu meseleyi sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Söyle ona (İbn Ömer'e) eşine dönsün.”*”²⁶⁶ Sâ'is bu hadise istinâden Hz. Peygamber'in bid'î talakı muteber saymadığı ve böyle yapılan bir talakın geçerli olmayacağı görüşüne varmıştır.

D. KÂFİRLERDEN YARDIM İSTEMEK

Sâ'is, Âl-i İmrân suresinin 28. ayetinde yer alan “*Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri veli edinmesin*” buyruğu içerisinde savaş için kâfirlerden yardım istenmesinin caiz olup olmadığını tartışmaktadır. Mâlikîler bu ayete dayanarak kâfirlerden yardım istemenin caiz olmadığı sonucuna varmıştır. Hanefî ve Şafiîler ise

²⁶³ Bid'î Talak: Şer'an itâbı (azarlanmayı) gerekli kılacak şekilde yapılan talaktır. Bu karıyı ya hayız halinde iken veya cinsel temas yapılan temizlik süresi içinde iken boşamak yahut da bir temizlik süresi içinde birden fazla boşamak şeklinde olur. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 542.

²⁶⁴ es-Sâ'is, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 684.

²⁶⁵ es-Sâ'is, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, II, 686.

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Talak 5.

müşriklerle savaşılmaması şartıyla, kâfirlerden yardım istenilebileceğine cevaz verdiklerini ve onlara ganimetten pay ayırmakta bir beis görmediklerini belirtir.²⁶⁷ Delilleri Hz. Peygamber'in Benû Kaynuka Yahudilerinden yardım istemesi uygulamasıdır.

Sâyis, kâfirlerden yardım almanın ihtiyaç ve güven şartlarının oluşması halinde caiz olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Müslümanların kâfirlerin yardımına ihtiyaçları olduğunda ve onlara karşı bir güven ilişkisi sağlandığında yardım istenilmesi caiz görülmüştür. Sâyis bu görüşü râcîh görüş olarak nitelendirmekte ve benimsemektedir. Bu örnekte görüleceğe üzere Sâyis dört mezhebin görüşüyle yetinmemiş, farklı ve günümüz şartlarında uygulanması daha uygun bir şartla cevaz veren bir görüşe sahiptir. Sâyis'in Mâlikîlerin görüşünü tercih etmemesi, Müslümanların bazı durumlarda kâfirlerin yardımlarına ihtiyaç duyması zarureti sebebiyle olabilir. Yardım istemeyi sadece müşriklerle savaşma şartıyla sınırlandırmak günümüz Müslümanların düşmanlarıyla bulunduğu durumlara uymamaktadır. Bu sebeple Sâyis daha genel geçerli ve güncel duruma uygun bir görüş ortaya koymaya çalışmıştır.

²⁶⁷ es-Sâyis, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, I, 383.

SONUÇ

19. ve 20. yüzyıl, Müslümanlar içerisinde ihya hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerdir. Özellikle Mısır ve Hindistan’da bu canlılık pek çok ilimde yeni ufuklar açmıştır. Bu ilimlerin başında Kur’ân-ı Kerim’in tefsiri gelmektedir. Dönemin âlimleri ve aydınları tefsir ilminde donukluk ve taklitçilik olarak adlandırdıkları yaklaşımı sonlandırmaya gayret etmişlerdir. Mısırlı tefsircilerden bazıları, tefsirde geleneksel metottan farklı yaklaşımlar göstermişlerdir. Kur’ân’ın doğru anlaşılmasını sağlayacak tezler üretmeye ve bunları uygulamaya çalışmışlardır.

On dokuzuncu asırda İslam milletlerini uyarmak, kaybedilen değerleri hatırlatmak, özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerini teşvik etmek amacıyla Cemâleddin Afgânî’nin önderlik ettiği “içtiḥad ve tecdîd” merkezli ekolü dolayısıyla ekolün içtiḥat ve tecdîd fikirlerini Sâyiş’in de benimsediği görülmüştür. Bu tecdîd hareketinin en önemli özelliği, modern hukuk anlayışı ve sistematığına sahip olmasıdır. Ayrıca modern dünyanın beraberinde getirdiği ve sürekli artan fikhî problemlere çözüm bulunması için içtiḥadın kaçınılmaz olduğu düşüncesi hâkimdir. İctihatlar oluşturulurken icap ettiği durumlarda dört mezhebin görüşleriyle sınırlı kalınmayıp dört mezhep haricindeki müçtehitlerin görüşlerinden de istifade edilerek mezhep bağlılığından uzak bir anlayışla hareket edilmiştir. Sâyiş’in de bu genel anlayış çerçevesinde davrandığı görülmüştür.

Sâyiş’in tek tefsir çalışması olan *Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm* adlı eserin aslında birden fazla kişi tarafından yazıldığı söylenmiş olmakla birlikte incelememiz neticesinde eserin tek kişi tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Gerekçelerimiz de

şunlardır: a) Ayetlerin tefsirini ele almada baştan sona aynı metot izlenmiştir. b) Ayetin hükmünden çıkan meselelerle ilgili farklı görüşler verildiğinde bunlar arasında bir tercihte bulunulmuştur. Bu tercihler arasında tezat bulunmaması, birbirleriyle uyumlu olmaları eserin tek kişinin kaleminden çıkmış olması tezini güçlendirmektedir. Çünkü birden fazla kişi tarafından kaleme alınan bir eserde bir konuda tek bir tercihin bulunma ihtimali azalır veya tercihler arası tutarsızlık söz konusu olabilir. c) Herhangi bir ayette yer alan meseleyle ilgili daha önceki surelerde ayrıntılı açıklama yapıldıysa o ayete atıfta bulunarak geçilmiş, tekrar izah edilmemiştir. Sonuç olarak eserde izlenen metot ve kullanılan üslup birliği, fikirler arasındaki insicam müellifin tek kişi olduğunu göstermektedir. Âlimlerin çoğunluğunun kitabı Muhammed Ali es-Sâyis'e nispet etmesi de görüşümüzü desteklemektedir. Ancak muhtelif şahıslar tarafından derlenen malumatın Sâyis tarafından kullanılarak ortaya yeni bir eser konulmuş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Eserin farlı baskıları mukayese edildiğinde baskılar arası farklı ayetlerin tefsir edildiği tespit edilmiştir. Son çıkan baskılar, öncekilerden daha fazla ayet ve sureyi içermektedir. Bu durumla ilgili olarak müellifin eseri geliştirdiği ve eklemelerde bulunduğu sonucuna varılmıştır. Eseri neşre hazırlayan muhakkikler ise, tefsir edilen ayet sayıları arasındaki farklılığın neden olduğu hakkında bilgi vermemişlerdir. Eserin başta üniversitede okutulmak üzere ders notları şeklinde yazılması ve bu sebeple bazı ahkâm ayetlerinin esere alınmamış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Akabinde baskıya hazırlanış sırasında eksikliklerini tamamlamak amacıyla dışarıda kalan bazı ahkâm ayetleri de tefsir edilip eklenmiş olabilir.

Sâyis eserinde hadis kaynaklarına çokça müracaat etmiştir. En çok Sahihayn'daki hadislere eserinde yer vermeye özen göstermiştir. Sâyis'in sahih hadis kullanma hassasiyetinin yaşadığı dönemde yaygın olan Selefi anlayıştan kaynaklı olduğu görülmüştür.

Sâyis'in sahabe görüşlerine sıklıkla müracaat ettiği ve özellikle İbn Abbas'ın görüşlerinden istifade ettiği görülmüştür. Sahabenin vahyin ilk muhatapları olması ve Kur'ân'ın indirildiği Kureyş lehçesini günlük hayatta konuşan kişiler olarak ayetlerin anlamlarını daha iyi bilmeleri sebebiyle sahabe görüşlerine önem verdiği söylenebilir.

İbn Abbas'ın ayrıca müfessir olma özelliğiyle sahabe arasında temayüz etmesi sebebiyle tercih edilmiş olması muhtemeldir.

Sâys tefsirinde tabiûnun görüşlerine sıkça yer vermektedir. Bunun sebebi olarak tabiûn dönemi âlimlerin sahabeden sonra vahiy ortamına en yakın nesil olmaları, vahyin ilk muhataplarıyla yaşamış olmaları ve bu sayede kastedilen manayı daha iyi biliyor olmaları gösterilebilir. Ayrıca fikhî mezheplerin birçok görüşleri tabiûnun anlayış ve görüşlerine dayanmaktadır. Bu sebeple mezheplerin ahkâm ayetleriyle ilgili farklı yorumlarının dayanağını göstermek için tabiûn görüşlerine yer vermektedir.

Sâys'in tefsirinde esbâb-ı nüzule son derece önem verdiği, zayıf ve uydurma rivayetleri kullanmaktan kaçındığı tespit edilmiştir. Ayrıca nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerin birden fazlasını zikrederek ortak noktalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayetlerin kapsamının bu nüzul sebepleriyle sınırlandırılmasını önlemek için birden fazla nüzul sebebi zikrettiği anlaşılmıştır.

Sâys'in, İsrâiliyat'a karşı tutumunun son derece titiz olduğu görülmektedir. Sâys, Kur'ân'a tâbi olmanın yeterli olduğu, Yahudi ve Hristiyanların kaynaklarına itimat edilemeyeceği, Kur'ân'ı anlamak ve hakkıyla tefsir edebilmek için başka dinlerin kaynaklarına ihtiyaç olmadığı görüşündedir. Bazı İsrâili haberlerin itikadî problemlere yol açması Sâys'in bu tutuma sahip olmasının sebeplerindendir.

Eserinde kullandığı tercih lafızları, Sâys'in kabul ettiği veya etmediği görüşleri kolay ve açık bir şekilde tespit etmeyi mümkün kılmaktadır. Sâys'in bir görüşün kuvvet derecesini belirtmede daha çok r-c-h kökünden türeyen tercih lafızlarını kullandığı tespit edilmiştir. Ercahın râcihten, râcihin de yuraccahtan daha güçlü bir tercih lafız olduğu söylenebilir. Sâys'in s-h-h köklü kullandığı tercih lafızlarından esah lafzının sahihten daha güçlü olduğu söylenebilir. Zira esah, sahih görüşler arasından daha sahih olanı tercih etmeyi ifade ederken sadece sahih görüş söylendiğinde mukabilindeki tercih edilmeyen görüş zayıf olabilir.

Sâys'in eserinden mezhep bağlılığı olan bir âlim olmadığı bilakis fikhî ihtilafları ve ihtilafların sebeplerini incelemeye özen gösterdiği görülmektedir.

Taraflarının delillerini objektif bir şekilde tartışmakta ve delili kuvvetli bulduğu görüşü tercih etmektedir. Tercih etmeyip ret ettiği görüşleri niçin ret ettiğini de izah etmektedir.

Mezheplerin görüşlerinden farklı bir görüşü varsa şahsî kanaatini delilleri ve gerekçeleriyle ortaya koymaktadır. Mezheplerden farklı bir i tihad  ortaya koymasında, dönemin içtihat ve tecdid anlayışının etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dönemin Selef  anlayışının etkisinde kalması İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Mahmûd şeltut ile aynı mezhep dışı görüşlerine sahip olmasında görülmektedir.

şahsî görüşlerinin daima Müslümanların durumunu (vakıayı) göz önünde bulunduran minvalde olduğu tespit edilmiştir. Sâyis yaşadığı dönemin fikhî problemlerini de ahkâm tefsirinde ele almıştır. Modern dönemde yazılmış bir ahkâm tefsiri olarak bu özelliğiyle  ne çıkmaktadır. Özellikle klasikte bazı hükümlerin gerekçelerinin, modern dünyanın getirdiği yeni meselelere cevap vermediği veya bu gerekçelere istinaden yeni meselelere hüküm vermenin hatalı olduğuna dikkat çeker. Bu sebeple Sâyis'in hükümleri belirlerken insanların günlük ihtiyaçlarını ve toplumdaki mevcut vakıayı gözetten bir fıkıh anlayışına sahip olduğu, bu anlayışının da tefsirine yansıdağı g r lm ştir.

Modern dönemde ahkâm tefsiri sahibi nadir fıkıh âlimlerinden olan Sâyis'in fıkıh düşüncesi ve fıkıh eserleri incelenmeye değer eserlerdir. Özellikle Sâyis'in Mahmûd şeltut ile birlikte bir fıkıh eseri yazmaları sebebiyle aralarındaki ilişki incelenebilir ve görüşleri mukayese edilebilir. Ayrıca bu eserlerinde ortaya koydukları görüşleri temellendirirken birincil kaynak sayılan Kur'an naslarını ne şekilde yorumladıkları önem arz eder ve bu konuda yapılacak bir  alışma Sâyis'in ahkâm âyetleri üzerine yapılan incelemeyi tamamlayıcı bir nitelik taşır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdûlmün'im Hafâcî, *el-Ezher fî Elfi Âm*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.

Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1983.

Altundağ, Şinâsi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841*, I.Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.

Armanoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1789-1914*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Bilge, Mustafa L., “*Farûk*”, DİA, XII, 177.

Birişik, Abdülhamit, “*Tefsir*”, DİA, XL, 281-290.

-----, “*İsrâiliyat*”, DİA, XXIII, 199-202.

Bozbaş, Fatiha, *Nil Havzası'nda Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, Doktora Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, ts., I-IX.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1971.

-----, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınları, 1996.

Çetin, Abdurrahman, “*Nesih*”, DİA, XXXII, 579-581.

Çevik, Harun, *Mısır’da Çağdaş Tefsir Hareketi: Mahmud Şeltût Örneği*, Yüksek Lisans tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2003.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

-----, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

-----, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Dursun, Davut, “*Cemal Abdünnâsır*”, DİA, VII, 296-301.

Görgün, Hilal, “*Mısır*”, DİA, XXIX, 569-575.

Güler, Zeynep, *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004.

Ebû Davûd, *Sünenu Ebî Davûd*, Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, ts.

Erdem, Sargon, “*Bâbil*”, DİA, IV, 392-395.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Erendil, Muzaffer, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1992.

Fehdu’r-Rûmî, *İtticâhâtü’t-Tefsîr fî’l-Karni’l-Râbi’a Aşer*, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1997, II.

Hatipoğlu, İbrahim, “*İsrâiliyat*”, DİA, XXIII, 195-199.

İbazî, Muhammed Ali, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, Tahran: Müessesetü’l-Tıbbâti ve’n-Neşr, hş. 1373.

İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâru’s-sâdır, ts.

Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetu Zayid b. Sultan Âli Nehyân, 2004.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Karaman, Hayreddin; Mustafa Çağırıcı; İbrahim Kâfi Dönmez; Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Meâli*, Ankara: DİB, 2017.

Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.

en-Neccâr, Muhammed Tayyîb, *On Asır Boyunca el-Ezher Üniversitesi*, çevr. Ali Arslan Aydın, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1983, XIX, sy. 2, s. 21-27.

Nesâî, *Sünenu'n-Nesâî*, Halep: Mektebu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, ts.

Özen, Şükrü, "Tercih", DİA, XL, 484-487.

es-Sâbunî, Muhammed Ali, *Revâiu'l-Beyan Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kurân*, Dımeşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 3. Baskı, 1980.

es-Sâyis, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, Mısır: Matbaatu Muhammed Ali Sabîh, 1953.

-----, *Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri*, çev. Naim Erdoğan; İhsan Toksarı, İstanbul: Nida Yayınevi, 1. cilt, 1971.

-----, *Neş'etü'l-Fıkhi'l-İçtiḥâdî ve Etvâruhu*, Mısır: Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1970.

-----, *Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2000.

es-Sâyis, Muhammed Ali; Abdullatif Sübki; Muhammed İbrahim Kersun, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, tsh. Hasan es-Semâhî Süveydan, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2018.

es-Sâyis, M. Ali; Abdullatif Sübkî; M. Yusuf el-Berberî, *Târîhu'l-Teşrîi'l-İslâmî*, Kahire: el-Matbaatu's-Şarki'l-İslâmiyye, 1939.

Şeltut, Mahmûd; es-Sâyis, Muhammed Ali, *Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, Kahire, 1373/1953.

-----, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Said Şimşek, İstanbul: İlim Yayınları, 1995.

Şener, Mehmet, “*Gusûl*”, DİA, XIV, 213-214.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Mısır: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975.

Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, İstanbul: Tibyan Yayıncılık, 2015.

Yılmaz, Mehmet Faik, “*Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver*”, DİA, XXXI, 569-571.

ez-Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Münir fî'l-Akideti ve's-Şeriatî ve'l-Menhec*, Dımeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, h. 1418.